

Van Engels op de basisschool naar Engels in de brugklas

Hoe verloopt voor het vak Engels de aansluiting tussen het
basisonderwijs en het voortgezet onderwijs?

Naam: Gerda Moesbergen

Klas: L4s

Christelijke Hogeschool Ede, afdeling PABO

Van Engels op de basisschool naar Engels in de brugklas

Hoe verloopt voor het vak Engels de aansluiting tussen het
basisonderwijs en het voortgezet onderwijs?

Student: Gerda Moesbergen

Klas: L4s

Begeleider: Jan-Willem Chevalking

Inleverdatum: november 2009

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Probleemstelling.....	4
1. EIBO in Nederland. Toen tot en met nu.	6
2. De kerndoelen Engels in het basisonderwijs.....	10
3. De kerndoelen Engels in de onderbouw van het voortgezet onderwijs.....	15
4. De huidige aansluiting op het voortgezet onderwijs	20
5. Mogelijke oplossingen vanuit de scholen om tot een verbeterde aansluiting te komen. ..	24
6. Praktijkonderzoek onder brugklasleerlingen van het Johannes Fontanus College.	27
7. Praktijkonderzoek onder docenten Engels op het Johannes Fontanus College	31
8. De leerkrachten Engels in het basisonderwijs.	38
9. Conclusie	42
10. Aanbevelingen.....	43
Literatuurlijst	45
Bijlage 1	46

Voorwoord

Tijdens mijn werkzaamheden als docent Engels op een grote scholengemeenschap ontdekte ik dat ik toch meer contact met de leerlingen wilde hebben en kleinschaliger wilde werken. Nu, ongeveer 4 jaar later, ben ik bijna zover dat ik de overstap zou kunnen gaan maken. Maar behalve een diploma waarmee ik het basisonderwijs in kan, heeft de opleiding mij ook meer plezier gegeven in het werken in het voortgezet onderwijs. Heel veel dingen die ik op de pabo heb geleerd, bleken ook toepasbaar in het middelbaar onderwijs. Ik ben anders naar leerlingen gaan kijken, maar ook zeker anders naar mijn eigen manier van lesgeven. Dit en het onderwerp van deze afstudeeropdracht hebben mij tot de conclusie doen komen dat ik wel op mijn plek zit in het voortgezet onderwijs en dat ik mijn uiterste best zal gaan doen om de overgang tussen groep 8 en de brugklas voor mijn vak zo optimaal mogelijk zal verlopen.

Twee jaar geleden had ik niet gedacht dat deze afstudeeropdracht er ooit zou komen. Nu is het toch zover gekomen. Dank aan allen die mij hebben geholpen om dit voor elkaar te krijgen; You're the best!

Probleemstelling

Hoe verloopt de aansluiting tussen het Johannes Fontanus College (JFC) in Barneveld en de aanleverscholen met betrekking tot het vak Engels en hoe kan deze aansluiting indien nodig verbeterd worden?

Deelvragen

Theorie

1. Wat is de huidige stand van zaken van het EIBO (Engels in het basisonderwijs)?
2. Wat zijn de kerndoelen voor Engels in het basisonderwijs en in de basisvorming?
3. Hoe verloopt de aansluiting tussen BO en VO landelijk gezien?
4. Wat is er nodig is om tot een betere aansluiting te komen?

Praktijk

1. Wat is het niveau van de leerlingen aan het begin van de brugklas?
2. Wat zijn de ervaringen van de betrokken leerkrachten en docenten m.b.t. de aansluiting BO/VO?
3. Hoe verloopt de aansluiting tussen het JFC en de aanleverscholen?
4. Welke aanbevelingen kunnen er gedaan worden om de aansluiting te verbeteren?

De laatste jaren krijgen wij als sectie Engels van het JFC steeds vaker van ouders te horen dat hun kind op de basisschool onvoldoende Engels heeft gehad. Zelf ondervind ik in mijn lessen dat er grote onderlinge verschillen zijn tussen het niveau van het Engels van de brugklasleerlingen. Daarom vind ik het van groot belang om allereerst te achterhalen of de opmerkingen van de ouders terecht zijn. Wanneer dit het geval is, wil ik gaan onderzoeken wat docenten en leerkrachten kunnen doen om de aansluiting te verbeteren.

Theorie

In dit gedeelte worden mijn theoretische doelen uitgewerkt.

1. EIBO in Nederland. Toen tot en met nu.

Achtentwintig jaar geleden werd in Nederland een wet aangenomen, waarin Engels een verplicht vak in het basisonderwijs moest worden. Voordat het vak daadwerkelijk deel uit zou maken van het curriculum moest er voldaan worden aan vier voorwaarden:

1. Engels moest geïntegreerd worden in het lesprogramma;
2. leerkrachten moesten voldoende opgeleid zijn;
3. er moest een goede aansluiting met het voortgezet onderwijs bewerkstelligd worden;
4. er moest verantwoord lesmateriaal zijn.¹

Vanaf 1986 zijn basisscholen verplicht om in groep 7 en 8 ten minste een uur in de week Engels te geven en per 1 augustus 2006 is Engels een van de zeven vakdomeinen waarvoor kerndoelen zijn opgesteld.

Het besluit om een vreemde taal aan te leren in het basisonderwijs werd genomen naar aanleiding van een resolutie die in 1969 door de ministerraad van de Raad van Europa werd aangenomen. In deze resolutie werd gepleit voor les in ten minste een vreemde taal aan alle kinderen in de lidstaten vanaf hun tiende jaar. Daarnaast was uit onderzoek gebleken dat jonge kinderen sneller en beter een tweede taal leren dan oudere kinderen en volwassenen. Dit heeft in de eerste plaats te maken met het feit dat jonge kinderen een beter oor hebben voor klanken en deze beter kunnen imiteren en ten tweede met het feit dat ze minder geremd zijn dan oudere kinderen. Ze trekken zich minder aan van wat hun peergroep vindt en zijn daardoor spontaner en meer gemotiveerd voor bijvoorbeeld rollenspellen. Het spreken van een tweede taal is voor hen geen aanstellerij maar meer spel.²

Aan het begin van de 21ste eeuw worden er verdergaande afspraken gemaakt tussen de landen van Europa. In 2000 wordt de Lissabon-strategie afgesproken met als doel om van de EU in 2010 de meest competitieve en dynamische kenniseconomie van de wereld te maken. Hierbij is er speciale aandacht voor de vreemde talen. Er zijn twee concrete doelen. Ieder kind moet twee vreemde talen leren en geen enkele 15 jarige kan alleen zijn moedertaal spreken. In 2002 werden er afspraken gemaakt over het uitwerken van deze doelen. Hierbij werden twee hoofdpunten vastgesteld:

1. het aansporen van iedereen om naast de moedertaal twee of meer talen te leren, en;
2. het aanmoedigen van scholen om het talenonderwijs doeltreffender in te richten.³

Deze afspraken maken de noodzaak tot goed en gedegen EIBO nog groter.

De keuze voor de Engelse taal werd gemaakt op basis van een aantal argumenten. In de eerste plaats is Engels een lingua franca, een internationaal communicatiemiddel. Meer dan

¹ Bron: Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs, Sibilla Oskam, Coutinho, 2008

² Bron: Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs, Sibilla Oskam, Coutinho, 2008

³ Vreemdetalenonderwijs in Nederland. Een situatieschets. Een analyse in opdracht van OCenW uitgevoerd door NaB-MVT. Red. P. Edelenbos en J.H.A.L. de Jong, maart 2004

337 miljoen mensen spreken Engels als eerste taal en meer dan 350 miljoen mensen spreken het als tweede taal⁴. Daarnaast is Engels de taal die in de meeste landen om ons heen onderdeel uitmaakt van de vakken die op de basisschool gegeven worden. In het kader van internationalisering ligt het dan ook voor de hand om ook in Nederland Engels in te voeren in het basisonderwijs. Het derde argument voor Engels heeft te maken met de belevingswereld van de kinderen. Via televisie, popmuziek, computerspelletjes, internet en dergelijke komen kinderen in aanraking met de Angelsaksische cultuur. Hierdoor doen kinderen al veel kennis op van Engelse en Amerikaanse woorden, zinsopbouw en niet te vergeten de cultuur. Kinderen op de basisschool bezitten hierdoor vaak al een grote voorkennis van de Engelse taal. Het laatste, onderwijskundige, argument komt voort uit de aansluiting met de basisvorming in het voortgezet onderwijs. Hier is Engels de enige verplichte taal in het eerste jaar en behoort het tot een van de drie kernvakken. Wanneer Engels ten minste twee jaar onderwezen wordt op de basisschool en leerlingen ook in het voortgezet onderwijs minimaal twee jaar Engels krijgen, heeft elke leerling aan het einde van zijn schoolloopbaan ten minste vier jaar Engels geleerd. Deze vier jaar zouden dan voldoende moeten zijn om de taal op gebruiksniveau te beheersen.

Vanaf 1981 is er veel lesmateriaal ontwikkeld voor het EIBO. Zoveel zelfs dat er uiteindelijk ongeveer 20 leergangen voor EIBO op de markt zijn. Voor een deel is dit materiaal ontwikkeld vanuit bestaande methodes uit het buitenland en voor een deel zijn ze ontwikkeld in Nederland. Het grote aantal methodes maakt de aansluiting met het voortgezet onderwijs moeilijk. Ook blijkt de didactische benadering en de inhoud van de methodes sterk te verschillen. Pas aan het einde van de jaren negentig zijn veel methodes verdwenen en verschijnen er nieuwe methodes die aansluiten bij de in 1993 wettelijk vastgelegde kerndoelen⁵. Momenteel zijn er acht methodes waarvan er de helft het meest gebruikt wordt. In hoofdstuk 5 zal ik nader ingaan op de verschillende methodes.

Een van de voorwaarden waaraan moest worden voldoen om het vak Engels deel te maken van het curriculum was de scholing van leerkrachten. In de begin periode van het EIBO, tussen 1984 en 1986, hebben in totaal 14.000 leerkrachten een nascholing voor EIBO gevolgd. Wegens bezuinigingen duurde deze nascholing maar 40 uur in plaats van de beoogde 100 uren. Deze nascholing was ook niet verplicht; in 1985 werden alle leerkrachten bevoegd verklaard om Engels te geven, ongeacht of zij hierin geschoold waren of niet. Uit de laatste periodieke peiling van het onderwijsniveau (2008) blijkt dat ongeveer een derde deel van de leerkrachten geen specifieke scholing in het Engels heeft gehad. In de peiling uit 2002 was dat 38 procent. Er is dus sprake van een lichte daling. Ongeveer de helft van de leerkrachten heeft een Pabo opleiding gevolgd en beschikt daardoor over kennis van het vak Engels. Dit is een veel groter aantal dan in de vorige peilingen, waarbij 0% (1991) en 8% (1996) van de leerkrachten Engels op de Pabo had gehad. Toch blijken er grote verschillen te bestaan in het aanbod van EIBO op de Pabo's, zowel kwantitatief als kwalitatief. Ondanks dat het vak Engels een verplicht onderdeel is van het curriculum, zijn er nog Pabo's waar Engels niet op het rooster voorkomt of alleen als keuzevak wordt aangeboden. Maar er zijn een aantal positieve ontwikkelingen waar te nemen. In 1997 zijn voor alle vakken, ook voor Engels, startbekwaamheden geformuleerd waarin beschreven wordt welke kennis en vaardigheden een beginnende leerkracht moet beheersen (SLO 1997):

⁴ Bron: The United Kingdom, 100 questions answered, Foreign & Commonwealth Office London, 1998

⁵ Zie hoofdstuk 2

1. Per vakgebied zijn eindtermen beschreven, ook voor Engels (SLO 1998).
2. Er is een voorbeeldcurriculum 'Primary English' voor de Pabo ontwikkeld op basis van bovengenoemde documenten (SLO 1998).
3. In de huidige cursussen voor herintredende leerkrachten wordt aandacht aan Engels besteed.
4. Op dit moment werken verschillende organisaties aan het opzetten van landelijke nascholingscursussen didactiek en taalvaardigheid.
5. Studenten die zich specialiseren in de onderbouw kunnen op sommige Pabo's ook een startbekwaamheidskursus Engels volgen.⁶

'Primary English' maakt duidelijk hoeveel modules nodig zijn om de startbekwaamheidseisen te verwezenlijken. De auteurs noemen een minimum van 160 studentbelastinguren. Het programma bestaat uit vier modules en alleen na het volgen van deze vier modules is een student startbekwaam. 'Dit programma garandeert dat alle toekomstige leerkrachten die de bovenbouw als specialisatie hebben gekozen ook werkelijk in staat zijn het vak op een verantwoorde wijze te geven. Helaas wordt het op de meeste Pabo's nog niet gebruikt'.⁷

Uit de laatste PPON (periodieke peiling van het onderwijsniveau) blijkt ook dat maar 4% van de leerkrachten van groep 7 en 15% van de leerkrachten van groep 8 de eigen beheersing van de taal te beperkt vindt. Dat is vreemd gezien het feit dat een derde van de ondervraagden geen opleiding heeft gehad en ook gezien het feit dat het niveau van het vak Engels op de Pabo te wensen overlaat. Recentelijk is er in de media veel aandacht voor Engels in het basisonderwijs en op de Pabo. Tweede Kamerlid Hamming (VVD) pleit voor meer toezicht op Engels in het basisonderwijs. Vedocep, het netwerk voor docenten aan de Pabo, vindt dit terecht en doet in een brief aan het dagblad Trouw een aantal voorstellen om het Engels in de basisschool en op de Pabo's te verbeteren.⁸

Nederland is vergeleken met andere Europese landen hekkensluiter geworden. De meeste landen beginnen twee jaar eerder dan Nederland en bieden minimaal twee maal zoveel uren aan.⁹ In Duitsland, bijvoorbeeld, krijgen leerlingen al vanaf hun achtste jaar Engelse les op school en in Noorwegen is Engels al verplicht voor zesjarigen. Ook de plaats van het vak Engels op de Pabo in ons land verschilt sterk met de plaats die het vak inneemt in andere landen. In Oostenrijk, bijvoorbeeld, krijgen studenten drie jaar lang een intensieve training om het vak te kunnen geven.

Toch zijn er ook ontwikkelingen die kunnen leiden tot een betere positionering van het vak Engels in het basisonderwijs. De onderwijsraad heeft in haar advies van juni 2008 aangegeven dat het goed zou zijn om eerder te starten met Engels in het basisonderwijs. Steeds meer scholen volgen dit advies op en beginnen al in groep 6 met de Engelse lessen. Daarnaast is er het 'Early Bird' project van BOOR (Bestuur Openbaar Onderwijs Rotterdam) dat werkt met twee modellen:

⁶ Engels in het basisonderwijs, Kok Gesto, Ochten

⁷ Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs, Sibille Oskam, Coutinho, 12008, p. 34

⁸ www.vedocep-levendetalen.nl

⁹ Vreemdetaalenonderwijs in Nederland. Een situatieschets. Een analyse in opdracht van OCenW uitgevoerd door het NaB-MVT, redactie P. Edelenbos en J.H.A.L. de Jong, maart 2004

1. 'vervroegd Engels', waarbij leerlingen van groep 1-2 vier à vijf uur Engels per week krijgen;
2. 'versterkt Engels', voor groep 5 en 6.

Het aantal uren per week waarin 'versterkt Engels' wordt aangeboden verschilt per school en varieert van zestig tot honderdtachtig minuten per week.¹⁰ In 2003 is er begonnen met het project. Momenteel zijn er meer dan 40 scholen bij betrokken.¹¹

¹⁰ Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs, Sibilla Oskam, Cortinho, 2008

¹¹ Bron: www.earlybirdie.nl

2. De kerndoelen Engels in het basisonderwijs

The Threshold Level

In de jaren zeventig verscheen het boek *The Threshold Level* van Van Ek (1976) waarin concrete doelstellingen werden geformuleerd met betrekking tot het vreemdetalenonderwijs aan volwassenen. De kern hiervan was dat de doelgroep zich verstaanbaar kan maken als toerist in het buitenland en ook in contacten met anderstaligen in eigen land. Daarbij moet men in staat zijn om contacten te leggen en te onderhouden. Deze doelstellingen werden later gebruikt om doelstellingen te formuleren voor leerlingen in het voortgezet onderwijs en tegenwoordig worden de doelstellingen voor alle doelgroepen geformuleerd vanuit dit doelstellingenmodel. Het model bestaat uit twee taalmiddelen; *taalfuncties* en *taalnoties*. Taalfuncties hebben te maken met het hoe van de communicatie en taalnoties hebben te maken met de inhoud van de communicatie.¹²

‘Het drempelniveau in *The Threshold Level* omvat de volgende taalfuncties:

- meedelen van of vragen naar feitelijke informatie;
- een mening uitdrukken of naar de mening van een ander vragen;
- een gevoel uitdrukken of naar gevoelens van een ander vragen;
- situaties willen bewerkstelligen;
- sociale contacten leggen en onderhouden;
- spijt, waardering, goedkeuring uitdrukken.

Het drempelniveau omvat de volgende taalnoties, gerangschikt in woordvelden of thema’s:

- persoonlijke gegevens;
- woonomgeving;
- vrije tijd en hobby’s;
- eten en drinken;
- de weg vragen en wijzen;
- boodschappen doen;
- gezondheid en welzijn;
- kennis van een vreemde taal;
- het weer;
- het dagelijks leven;
- onderwijs en opleiding, beroepen;
- reizen;
- contacten met andere mensen (uitnodigingen en dergelijke).

De eerste zes woordvelden vormen een onderdeel van de kerndoelen voor EIBO van 1993, maar ook de andere woordvelden komen veelvuldig aan bod in de leerpakketten die op de basisschool worden gebruikt.¹³

¹² Bron: Sibille Oskam, Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs, Coutinho, 2008

¹³ Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs, Sibilla Oskam, Coutinho, 2008, p.42-43

Doelstellingen voor het EIBO

Al de doelstellingen zoals vermeld in *The Threshold Level* kunnen in het basisonderwijs niet gerealiseerd worden. Voor het EIBO zijn andere doelstellingen geformuleerd die gebaseerd zijn op *Waystage English*, dat is afgeleid van *The Threshold Level*. Deze doelstellingen zijn door de SLO aangepast en in mei 1993 wettelijk vastgelegd als *kerndoelen* voor EIBO. In deze kerndoelen werd nauwkeurig beschreven wat kinderen moesten kunnen. Later zijn de uitgebreide kerndoelen op advies van de Commissie Heroverweging Kerndoelen aangepast en in 1998 ook wettelijk vastgelegd. De huidige vier kerndoelen zijn in 2005 van kracht geworden (nummer 13-16 van de 58 nieuwe kerndoelen van het basisonderwijs;

13. De leerlingen leren informatie verwerven uit eenvoudige gesproken en geschreven teksten.

14. De leerlingen leren in het Engels informatie vragen of te geven over eenvoudige onderwerpen en ontwikkelen een houding waarmee zij zich durven uitdrukken in die taal.

15. De leerlingen leren de schrijfwijze van enkele eenvoudige woorden over alledaagse onderwerpen.

16. De leerlingen leren om woordbetekenissen en schrijfwijzen van Engelse woorden op te zoeken met behulp van een woordenboek.¹⁴

De beschrijvingen van de vier kerndoelen zijn vaag en bieden geen handreikingen meer voor didactisch handelen. Zo zijn bijvoorbeeld specifieke onderwerpen achterwege gelaten en is het niet duidelijk welke eenvoudige woorden er in kerndoel 15 bedoeld worden. De doelen zijn op deze manier niet meetbaar. Strategieën om beter te kunnen luisteren en lezen worden niet meer expliciet benoemd, in tegenstelling tot de kerndoelen uit 1993. Sibille Oskam spreekt over een *verarming*. Zij zegt:

‘Door thema’s, functies en noties weg te saneren, is de band verbroken met de functioneel-notionele benadering van The Threshold Level waarop de doelstellingen voor het moderne vreemde talenonderwijs gebaseerd zijn. Waarom ‘een gesprek kunnen voeren’ is teruggebracht tot ‘informatie kunnen vragen’ is een raadsel.’¹⁵

Omdat de kerndoelen uit 2004 geen uitsluitsel geven over het soort teksten en onderwerpen die de kinderen moeten beheersen, ligt het voor de hand om daarvoor toch te kijken naar de kerndoelen uit 1993. In deze doelen is er wel sprake van specifiek genoemde onderwerpen, namelijk woonomgeving, tijdsaanduiding, vrije tijd, hobby’s, het weer, het lichaam en persoonlijke omgeving. Zowel het SLO als het CITO neemt daarom de kerndoelen uit 1993 en 1998 als uitgangspunt. Ook de makers van de verschillende methodes hebben gebruik gemaakt van deze onderwerpen.

Nieuw in de kerndoelen van 2004 is de aandacht voor de spelling van woorden beschreven in een apart kerndoel. Volgens Oskam (2008, p.49) waarschijnlijk het gevolg van klachten uit het voortgezet onderwijs.

¹⁴ www.tule.slo.nl/Engels

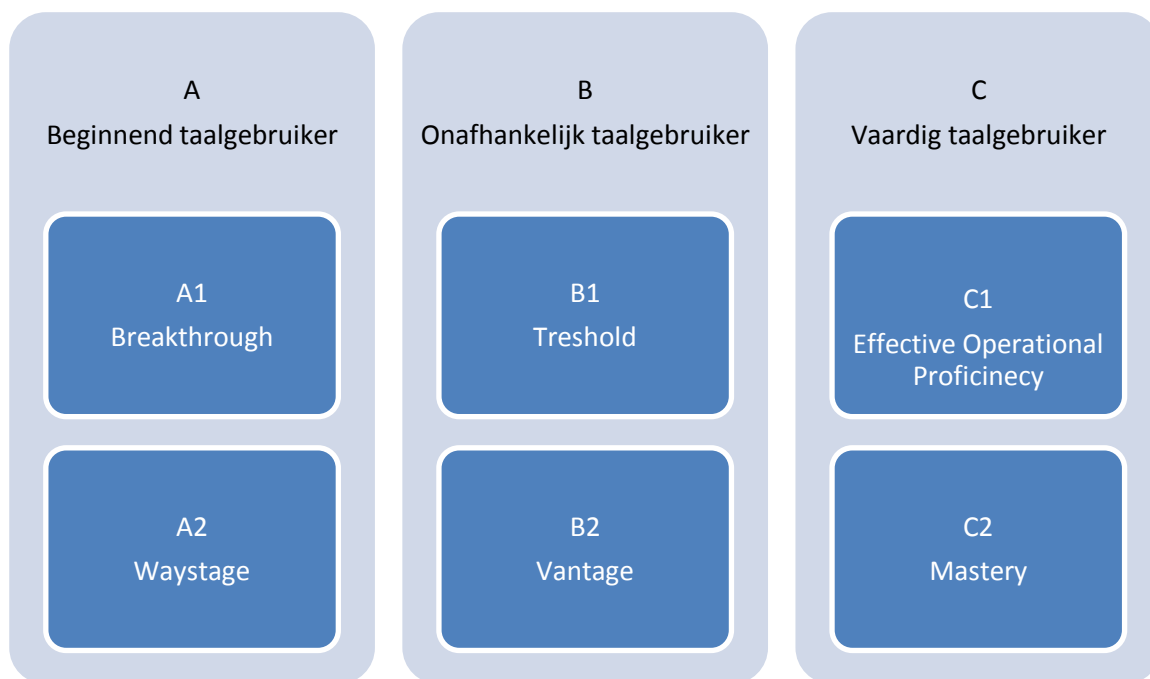
¹⁵ Sibille Oskam, *Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs*, Coutinho, 2008, p.47

Ondanks dat de kerndoelen over de afgelopen jaren steeds minder expliciet zijn geworden, is het communicatieve karakter ervan toch bewaard gebleven. Uitgangspunt is nog steeds dat een leerling zich verstaanbaar kan maken en kan communiceren in een vreemde taal.

Het Europees Referentiekader

Het Europees Referentiekader voor Talen (in het Engels *Common European Framework of Reference*) bouwt voort op *The Threshold Level*. Hiermee is het niet alleen mogelijk om het scholen en leerlingen in Nederland te vergelijken, maar ook om vergelijkingen te maken tussen verschillende landen. Het systeem moet overal in Europa voor elke taal gebruikt kunnen worden. Het ERK wordt inmiddels bijna overal in Europa gehanteerd.

De taalvaardigheid wordt in het ERK beschreven op basis van vijf taalvaardigheden: lezen, luisteren, gesprekken voeren, spreken en schrijven. Voor deze vaardigheden worden zes taalcompetentieniveaus beschreven; van beginner tot zeer gevorderd (near-native):

Over het algemeen geldt dat het beoogde niveau voor alle taaldomeinen van het Engels aan het einde van de basisschool overeenkomt met niveau A1 van het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader. Het Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling, het SLO, heeft in opdracht van het ministerie de kerndoelen uitgewerkt en deze tevens gerelateerd aan het Europees Referentiekader voor Talen (ERK). Zo wordt er bij kerndoel 13 gemeld:

‘Dit kerndoel impliceert als beoogd eindniveau voor luisteren en lezen niveau A1 van het gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen (ERK): ‘*Ik kan vertrouwde woorden en basiszinnen die mijzelf, mijn familie en directe concrete omgeving betreffen herkennen, wanneer de mensen langzaam en duidelijk spreken*’. ‘*Ik kan vertrouwde namen, woorden en*

zeer eenvoudige zinnen begrijpen, bijvoorbeeld in mededelingen, op posters en in catalogi'.
(ERK)¹⁶

Uitgangspunt bij het behalen van een niveau is wat men *kan* in de betreffende taal, omschreven in *can do statements*. Met elkaar beschrijven deze statements, die ook wel descriptoren worden genoemd, voor elk domein in detail de niveaus. Door middel van deze beschrijvingen wordt er duidelijk een relatie gelegd tussen wat een leerling leert op school en het gebruik hiervan in de praktijk.

De descriptoren voor het niveau einde basisschool (A1) zijn de volgende:

Niveau A1	
Luistervaardigheid	Ik kan vertrouwde woorden en basiszinnen begrijpen die mijzelf, mijn familie en directe omgeving betreffen, wanneer de mensen langzaam en duidelijk spreken.
Leesvaardigheid	Ik kan vertrouwde namen, woorden en zeer eenvoudige zinnen begrijpen, bijvoorbeeld in mededelingen, op posters en in catalogi.
Spreekvaardigheid	Ik kan eenvoudige uitdrukkingen en zinnen gebruiken om mijn woonomgeving en de mensen die ik ken, te beschrijven.
Gespreksvaardigheid	Ik kan deelnemen aan een eenvoudig gesprek, wanneer de gesprekspartner bereid is om zaken in een langzamer tempo te herhalen of opnieuw te formuleren en mij helpt bij het formuleren van wat ik probeer te zeggen. Ik kan eenvoudige vragen stellen en beantwoorden die een directe behoefte of zeer vertrouwde onderwerpen betreffen.
Schrijfvaardigheid	Ik kan een korte, eenvoudige ansichtkaart schrijven, bijvoorbeeld voor het zenden van vakantiegroeten. Ik kan op formulieren persoonlijke details invullen, bijvoorbeeld mijn naam, nationaliteit en adres noteren op een hotelinschrijvingsformulier.

Naast de beschrijvingen van de zes taalcompetentieniveaus en de descriptoren is er voor elk niveau in het ERK ook een checklist ontwikkeld, waarmee bepaald kan worden of een leerling het niveau heeft behaald. Om op niveau A1 te komen, moet een leerling het volgende kunnen:

A1 Luisteren

1. Ik kan iemand begrijpen als hij langzaam en duidelijk spreekt.
 2. Ik kan korte, eenvoudige aanwijzingen die voor mij bedoeld zijn begrijpen.
 3. Ik kan het weerbericht op tv begrijpen.
 4. Ik kan begrijpen waar liedjes in de vreemde taal over gaan.
 5. Ik kan eenvoudige gesprekje volgen.
 6. Ik kan eenvoudige interviews met zangers, filmsterren en andere bekende mensen begrijpen.
 7. Ik kan mijn docent begrijpen als hij/zij in de klas de vreemde taal gebruikt.
 8. Ik kan de telefoon opnemen en begrijpen met wie de beller wil spreken.
 9. Ik kan eenvoudige aankondigingen in winkels en op het station of vliegveld begrijpen.
 10. Ik kan eenvoudige mondelinge instructies bij computerprogramma's begrijpen.
- Als je 8 van de 10 dingen kunt kun je A1 invullen in het talenpaspoort bij luisteren.*

¹⁶ www.tule.slo.nl/Engels

A1 lezen

1. Ik kan teksten begrijpen, die uit korte zinnen bestaan waarin veel bekende namen en woorden voorkomen.
2. Ik kan eenvoudige briefjes, kaartjes of e-mails lezen.
3. Ik kan eenvoudige opschriften in alledaagse situaties (winkels en op straat) herkennen.
4. Ik kan met behulp van plaatjes de inhoud van eenvoudige folders en brochures begrijpen.
5. Ik kan korte eenvoudige geschreven instructies begrijpen.
6. Ik kan eenvoudige verhaaltjes lezen.

Als je 5 van de 6 dingen kunt kun je A1 invullen in het talenpaspoort bij lezen.

A1 Spreken

1. Ik kan eenvoudige vragen stellen over bekende onderwerpen en antwoord geven.
2. Ik kan groeten en afscheid nemen.
3. Ik kan vragen hoe het iemand gaat en reageren als mij gevraagd wordt hoe het met me gaat.
4. Ik kan alledaagse uitdrukkingen begrijpen als ze langzaam en duidelijk worden gesproken door iemand die er rekening mee houdt dat ik de taal niet zo goed kan.
5. Ik kan mensen iets vragen en mensen iets aanbieden.
6. Ik kan korte, eenvoudige, duidelijk geformuleerde vragen en aanwijzingen die voor mij bedoeld zijn begrijpen en uitvoeren.
7. Ik kan de tijd noemen met behulp van uitdrukkingen als volgende week, afgelopen vrijdag, in november, drie uur.
8. Ik kan vragen stellen en beantwoorden over mezelf en andere mensen, waar ze wonen, hun vrienden, de dingen die ze bezitten.
9. Ik kan in een interview antwoord geven op vragen over persoonlijke dingen als ze langzaam, duidelijk en in eenvoudige taal gesteld zijn.
10. Ik kan op eenvoudige vragen antwoorden door iets of iemand aan te wijzen.

Als je 8 van de 10 dingen kunt kun je A1 invullen in het talenpaspoort bij spreken.

A1 Schrijven

1. Ik kan een kort briefje, kaart of e-mail schrijven.
2. Ik kan persoonlijke gegevens invullen op formulieren bijvoorbeeld als ik in een hotel of op een camping overnacht.
3. Ik kan eenvoudige zinnen schrijven over mezelf.
4. Ik kan een kort verhaaltje schrijven over een zelf bedacht onderwerp.

Hoewel de descriptoren uitgebreid en expliciet beschreven worden, wil dit niet zeggen dat daarmee iedereen die hiermee werkt op dezelfde manier het eindniveau behaald. De focus op de deelvaardigheden zal per persoon (leerkracht of docent) verschillen.

3. De kerndoelen Engels in de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Het ontstaan van de basisvorming/nieuwe onderbouw.

In 1986 bracht de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) een rapport uit met daarin het voorstel om de onderbouw van het voortgezet onderwijs aangrijpend te veranderen. Hiermee zouden twee problemen verholpen kunnen worden:

1. Kinderen van twaalf jaar zijn nog te jong om goed te kunnen inschatten wat hun capaciteiten zijn.
2. Er waren te weinig leerlingen voor de Lagere Technische School (lts); tegenwoordig het Voorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs (vmbo).

In het onderwijssysteem dat werd voorgesteld, de basisvorming, zouden de leerlingen van het voortgezet onderwijs de eerste drie jaar hetzelfde onderwijs volgen op het niveau van het toenmalige Middelbaar Algemeen Vormend Onderwijs (mavo). Hierdoor werd het keuzemoment voor de leerlingen uitgesteld. De overheid zou kerndoelen moeten formuleren waar deze leerlingen aan het einde van de basisvorming aan zouden moeten voldoen. Vanuit de politiek was er veel animo voor dit plan, maar vanuit het onderwijs kwam er kritiek;

- De meest getalenteerde leerlingen zouden niet worden uitgedaagd door onderwijs op mavoniveau. Ze zouden gedemotiveerd raken en het zou een verspilling van talent zijn.
- De scholen in het Voortgezet Wetenschappelijk Onderwijs (vwo) zouden met een programma op mavoniveau geen goede basis kunnen leggen voor het onderwijs in de laatste leerjaren.
- Praktisch ingestelde leerlingen zouden nog drie jaar lang tegen hun zin voornamelijk theoretisch onderwijs moeten volgen. Ze zouden gedemotiveerd raken en het zou verspilling van talent zijn.

Om deze problemen te ondervangen, voerde men de basisvorming in een veranderde vorm in:

- Twee verschillende niveaus.
- Een aanzienlijke vrije ruimte, waarin scholen zelf konden bepalen welke vakken ze gaven – een gymnasium kon bijvoorbeeld klassieke talen geven.
- De vrijheid voor iedere school om de basisvorming in de eerste twee of drie leerjaren te programmeren.¹⁷

In 1990 werd de wet op de basisvorming aangenomen en in 1993 werd de basisvorming verplicht. In de praktijk bleek dat veel scholen toch voor een brugklas per schoolsoort kozen

¹⁷ www.nl.wikipedia.org/wiki/Basisvorming

of voor een zo genoemde dakpanklas (bijvoorbeeld mavo/havo). In een onderzoek van de Onderwijsinspectie uit 1999 bleek dat de kritiek vanuit het onderwijs terecht was geweest; de goede leerlingen werden niet genoeg uitgedaagd en voor de zwakkere leerlingen was de basisvorming te moeilijk.¹⁸ Na een eerdere hervorming waarbij het aantal vrij in te vullen lesuren voor scholen werd vermeerderd en scholen meer vrijheid kregen in de invulling van het vakken pakket, werd er sinds 1999 gewerkt aan een nieuwe hervorming. Om een groter draagvlak hiervoor te creëren, werd er veel overleg gepleegd met mensen uit het werkveld. Deze *Vernieuwde Basisvorming* probeert drie problemen op te lossen:

- Het programma van de basisvorming is overladen, met 15 vakken en 280 kerndoelen.
- Voor veel leerlingen is de samenhang tussen de vakken niet zichtbaar.
- Er kan binnen de huidige basisvorming lastig worden omgegaan met leerlingen van verschillende niveaus.¹⁹

Per 1 augustus 2006 hebben de scholen meer vrijheid gekregen om hun lesprogramma in te richten. Er wordt niet meer gesproken over de basisvorming maar over de nieuwe onderbouw. De 15 verplichte vakken zijn verdwenen. In plaats daarvan heeft de overheid voor zeven leergebieden in totaal 58 kerndoelen geformuleerd. Deze kerndoelen zijn tevens minder gedetailleerd geformuleerd dan de eerder kerndoelen. Een derde deel van de onderwijstijd mag door de school zelf bepaald worden terwijl het overige deel verplicht is. Scholen kunnen op deze manier beter aansluiten bij het niveau van de leerlingen.

Kerndoelen voor Engels

In de kerndoelen uit 1998 worden voor Frans, Duits en Engels dezelfde 23 kerndoelen geformuleerd. Het onderwijs in deze talen moet er opgericht zijn dat de leerlingen:

- Moderne vreemde talen zo effectief mogelijk als communicatiemiddel kunnen gebruiken in verschillende veel voorkomende en/of communicatief relevante taalsituaties;
- De vreemde taal receptief en productief, mondeling en schriftelijk effectief kunnen gebruiken in informele en formele situaties;
- De gebruiksmogelijkheden van vreemde talen kunnen waarderen door gevoel te ontwikkelen voor effectieve communicatie en plezier aan communicatieve situaties te beleven;
- Strategieën kunnen hanteren om hun vooralsnog beperkte kennis van vreemde talen zo goed mogelijk in te zetten in mondelinge en schriftelijke taalsituaties;
- Enig inzicht verwerven in de samenleving en de cultuur van de voornaamste landen waar de vreemde taal doeltaal is;
- Enig inzicht verwerven in de rol en het belang van vreemde talen voor maatschappelijk functioneren;

¹⁸ Bron:
www.jmouders.nl/Nieuwsartikelpagina/VoortgezetOnderwijsOpDeSchopBasisvormingTweedeFase.htm, 22 juli 2009

¹⁹ Bron: www.nl.wikipedia.org/Basisvorming

- Vaardigheden en kennis op het terrein van moderne vreemde talen verwerven met het oog op beslissingen over vervolgoopleidingen, de latere beroepsuitoefening en het maatschappelijk functioneren, met inbegrip van vrije tijdsbesteding.²⁰

De kerndoelen worden gesplitst in vijf domeinen; leesvaardigheid, luister- en kijkvaardigheid, gespreksvaardigheid en, schrijfvaardigheid en taal en cultuur. In deze verschillende domeinen wordt expliciet beschreven wat voor soort teksten de leerlingen moeten kunnen begrijpen (lezen en luisteren), welke onderwerpen aan bod moeten komen, welke strategieën de leerlingen moeten kunnen gebruiken.

In de nieuwe onderbouw is Engels een van de zeven kernvakken geworden. Dit heeft tot gevolg gehad dat de huidige kerndoelen specifiek voor Engels geformuleerd zijn. Frans en Duits kunnen de kerndoelen voor Engels gebruiken als leidraad. De kerndoelen voor de nieuwe onderbouw (2006) zijn zoals gezegd sterk teruggebracht van 23 naar 8 en er wordt geen onderscheid meer gemaakt in domeinen. De kerndoelen zijn heel algemeen beschreven en moeten gebruikt worden als richtlijn. Net als bij de nieuwe kerndoelen voor het basisonderwijs zijn de onderwerpen die aan bod moeten komen verdwenen evenals de verschillende soorten lees- en luisterteksten waar een leerling kennis van moet hebben, zoals folders, advertenties, informatieve artikelen in kranten en tijdschriften of literaire teksten. Waar misschien nog wel meer dan bij de kerndoelen uit 1998 veel nadruk op wordt gelegd, zijn de strategieën die leerlingen moeten kunnen toepassen bij het lezen en beluisteren van teksten. Blijkbaar is het voor leerlingen belangrijker geworden om strategieën toe te kunnen passen dan om kennis te vergaren. Werd in de kerndoelen uit 1998 nog benadrukt dat leerlingen zich op een correcte manier moesten kunnen uitdrukken, in de kerndoelen uit 2004 is geen enkel criterium opgenomen waar het Engelse taalgebruik aan moet voldoen. Ook de grammatica wordt in de huidige kerndoelen niet meer genoemd. Scholen zijn in dat opzicht dus vrij om te bepalen welk gewicht zij aan de grammaticale correctheid van de taaluitingen van de leerlingen toekennen.

Kerndoelen 2005

11 De leerling leert verder vertrouwd te raken met de klank van het Engels door veel te luisteren naar gesproken en gezongen teksten.

12 De leerling leert strategieën te gebruiken voor het uitbreiden van zijn Engelse woordenschat.

13 De leerling leert strategieën te gebruiken bij het verwerven van informatie uit gesproken en geschreven Engelstalige teksten.

14 De leerling leert in Engelstalige schriftelijke en digitale bronnen informatie te zoeken, te ordenen en te beoordelen op waarde voor hemzelf en anderen.

15 De leerling leert in spreektaal anderen een beeld te geven van zijn dagelijks leven.

²⁰ www.MINOCW.nl/documenten/kerndoelen/pdf, juli 2009

16 De leerling leert standaardgesprekken te voeren om iets te kopen, inlichtingen te vragen en om hulp te vragen.

17 De leerling leert informeel contact in het Engels te onderhouden via e-mail, brief en chatten.

18 De leerling leert welke rol het Engels speelt in verschillende soorten internationale contacten.²¹

Bij de nieuwe kerndoelen voor de onderbouw wordt de relatie gelegd met het ERK en het daaraan gerelateerde taalportfolio, waarover in een later hoofdstuk meer. Afhankelijk van het onderwijsniveau zullen de cellen A1, A2 en B1 in het referentiekader overeen komen met de resultaten van de leerlingen aan het einde van de onderbouw.

streefniveaus einde tweede leerjaar

	BB	KB	GL/TL	HAVO	VWO
Luisteren	A1	A1 A2	A1 A2	A2	A2 B1
Lezen	A1	A1 A2	A1 A2	A2	A2 B1
Gesprekken voeren	A1	A1 A2	A1 A2	A2	A2
Spoken	A1	A1 A2	A1 A2	A2	A2
Schrijven	A1	A1 A2	A1 A2	A2	A2

(De eindresultaten van de onderbouw uitgedrukt in ERK niveaus.)

De aansluiting tussen de kerndoelen voor de basisschool en de basisvorming

Zowel bij de kerndoelen voor het EIBO als voor de vernieuwde basisvorming ligt de nadruk op het communicatieve karakter van de taal. Op de basisschool gaat het er voornamelijk om dat de leerlingen zich mondeling (durven) uitdrukken. Qua gespreksvaardigheid zit er een duidelijke opbouw in de kerndoelen van durven spreken op de basisschool naar uitgebreidere gesprekken voeren in het voortgezet onderwijs. In het voortgezet onderwijs moeten de leerlingen zich ook schriftelijk kunnen uitdrukken. De basis hiervoor wordt wel gelegd op de basisschool, waar leerlingen eenvoudige, alledaagse woorden leren schrijven en de schrijfwijze van woorden leren opzoeken. Dit is de enige strategie die kinderen op de

²¹ Bron: eindrapportage Taakgroep Vernieuwing Basisvorming, juni 2004

basisschool volgens de kerndoelen aangeleerd moeten krijgen. In het voortgezet onderwijs echter wordt er veel meer nadruk gelegd op het aanleren van strategieën; kerndoel 12, 13, en 14). Opvallend is dat leerlingen op de basisschool informatie moeten kunnen halen uit gesproken teksten, terwijl leerlingen in het voortgezet onderwijs vertrouwd moeten raken met de klanken van de taal. Men zou verwachten dat leerlingen eerst vertrouwd moeten raken met de klank voordat ze informatie kunnen halen uit datgene wat ze horen.

Hoe ouder de leerlingen worden, hoe groter hun wereld. Dat is ook te zien aan de kerndoelen waarbij de leerlingen in het voortgezet onderwijs ook e-mails gaan schrijven en leren over het Engels in verschillende soorten internationale contacten. Leerlingen leren het Engels te gebruiken ook buiten hun eigen woonomgeving door bijvoorbeeld een brief te schrijven aan een Engels tijdschrift, een hotelkamer te boeken of een e-mail te schrijven aan een Engelse pen vriend of vriendin.

De kerndoelen zijn heel algemeen beschreven en specifieke onderwerpen die aan bod moeten komen, worden in beide gevallen niet meer genoemd. Hierdoor zou het risico kunnen ontstaan dat onderwerpen die in de basisschool aan de orde zijn geweest, herhaald worden in de brugklas. Wanneer er dan onvoldoende verschil zit tussen de niveaus, zou men kunnen concluderen dat het Engels dat kinderen op de basisschool hebben geleerd, overbodig is. Uitgeverijen van lesmethodes zullen hier bij het maken van methodes sterk op bedacht moeten zijn en er voor moeten zorgen dat het niveau aansluit op wat leerlingen al weten.

Wat betreft het niveau is het vreemd dat leerlingen aan het einde van de basisschool ERK niveau A1 moeten hebben behaald, terwijl dit ook het streefniveau is voor de basisvorming. Dit zou betekenen dat leerlingen aan het einde van drie jaar basisvorming nog steeds op hetzelfde niveau zouden zitten als aan het einde van groep 8.

Omdat de kerndoelen voor zowel de basisschool als de basisvorming zo vaak gehouden zijn, lijkt er sprake van een aansluiting. Toch is hiervan mijns inziens geen sprake. De enige overeenkomst tussen de doelen is de nadruk op het communiceren. Beter zou het zijn geweest om zoals in het verleden wel is gebeurd, de vaardigheden als uitgangspunt te nemen. Hierdoor kan een duidelijkere opbouw verwoord worden. Door de vaardigheden niet meer expliciet te benoemen, door geen specifieke onderwerpen op te nemen, en door in het voortgezet onderwijs sterk de nadruk te leggen op strategieën is het onmogelijk om te spreken van een goede aansluiting van de kerndoelen.

4. De huidige aansluiting op het voortgezet onderwijs

Al sinds de invoering van het vak Engels in het basisonderwijs is er veel discussie geweest over de aansluiting met het Engels in het voortgezet onderwijs (Eivo). De een noemt de aansluiting 'niet optimaal'²² de ander noemt de situatie zelfs 'problematisch'²³. Maar om een zo hoog mogelijk rendement te halen is een ononderbroken ontwikkeling van de taal noodzakelijk. Wanneer het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs niet op elkaar aansluiten kan er van een dergelijke ononderbroken ontwikkeling geen sprake zijn. Maar wat zijn hiervan de oorzaken? Welke zaken spelen een rol bij de aansluitingsproblematiek? De volgende oorzaken worden hiervoor in diverse publicaties genoemd (Edelenbos & Suhre, 1993; Oostdam & Toorenborg, 2002; Oskam, 2008;):

De beginsituatie van de leerlingen

Kinderen die in de brugklas komen, hebben allen een andere achtergrond. Het ene kind heeft op school veel Engels gehad en kan al een aardig mondje Engels spreken, terwijl het andere kind weinig Engels heeft gehad en veel minder kan en begrijpt. Gemiddeld zitten er in een brugklas leerlingen die afkomstig zijn van tien tot vijftien aanleverscholen. Dit betekent dat de docent te maken krijgt met leerlingen met verschillende beheersingsniveaus. Dit probleem geldt niet alleen bij het vak Engels, maar ook bij voornamelijk wiskunde en Nederlands.

Het gevolg van een klas met een grote diversiteit qua instapniveau is vaak dat de docent bij "nul" begint. Alle leerstof wordt van voren af aan met alle leerlingen doorgewerkt. Dit kan demotiverend werken voor die leerlingen die al heel wat Engelse les achter de rug hebben. Een andere reden voor de docent om van voren af aan te beginnen is dat hij denkt dat het effect van EIBO gering is. Dit is niet geheel onterecht. Uit de derde Periodieke Peiling van het Onderwijs Niveau (PPON) Engels, uitgevoerd door het Cito (2008) blijkt dat het niveau Engels van leerlingen op de basisschool in de afgelopen tien jaar niet is veranderd. In de eerste en tweede peiling was dat niveau onvoldoende en ook nu zijn er in relatie tot wat beoogd werd te weinig leerlingen die het Engels voldoende beheersen aan het einde van de basisschool. Maar dit betekent niet dat de leerlingen niets weten. De gemiddelde leerling kan korte teksten en ook langere teksten lezen en begrijpen. Ook bij het luisteren wordt door ruim 60% van de leerlingen de standaard voldoende bereikt. Uit de peiling blijkt ook dat de houding van leerlingen ten opzichte van de taal verbeterd is; driekwart van de leerlingen geeft aan in het Engels een gesprek met iemand te durven voeren. Ten opzichte van het schriftelijk taalgebruik zijn de meeste leerlingen terughoudender.²⁴

Buiten wat de leerlingen op de basisschool hebben geleerd, doen veel van hen ook kennis op van de Engelse taal en cultuur door wat zij om zich heen horen en zien. Televisie, muziek en internet zijn op de leerlingen van grote invloed.

De docent zal rekening moeten houden met deze verschillen om het effect van het EIBO te versterken. Toch zijn er maar weinig docenten die de beginsituatie van de leerlingen toetsen en ook in het basisonderwijs worden de eindresultaten op nog maar weinig scholen

²² Sibille Oskam, Praktische didactiek Engels voor het basisonderwijs, Coutinho, 2008, p.24

²³ Ron Oostdam en Han Toorenborg, Leuk is not enough, Levende Talen tijdschrift, derde jaargang, nummer 4, december 2002, p.4

²⁴ Bron: Heesters, Feedema e.a., Balans van het Engels aan het einde van de basisschool 3, Cito, 2008

getoetst. Engels maakt geen deel uit van de Cito-eindtoets, maar sinds een aantal jaren bestaan er wel toetsen voor Engels in groep zeven en acht; Me2! Engels. Deze toetsen bevatten de onderdelen luistervaardigheid, leesvaardigheid en auditieve en schriftelijke woordenschat. Me2! Engels sluit volgens het Cito aan bij niveau A van het Europees referentiekader en bij de kerndoelen van het basisonderwijs²⁵. Hoeveel scholen gebruik maken van de toets kan het Cito niet zeggen.

Ook via het Anglia Network Europe is het mogelijk om het niveau van de leerlingen te toetsen op tien verschillende niveaus die gebaseerd zijn op de normen van het ERK.²⁶ Via de website is het mogelijk om een *placement test* online te doen, maar deze test kan ook uitgeprint worden. De resultaten worden uitgedrukt in een ERK niveau.

De lessen op de basisschool

Zoals al aan de orde is geweest in hoofdstuk 1, blijkt dat het niveau van de Engelse lessen op veel scholen nog te wensen overlaat. Veel docenten zijn niet of onvoldoende opgeleid; de richtlijn van ongeveer een uur Engels in de week wordt vaak niet behaald; en de uitvoering van het EIBO wordt niet genoeg gecontroleerd. Wanneer een school het aantal aanbevolen uren dat er Engels moet worden gegeven niet haalt, volgen er geen maatregelen vanuit de Onderwijsinspectie. Het aantal uren is tenslotte alleen een richtlijn en geen wettelijke bepaling. Ook wordt er door de inspectie niet gecontroleerd of Engels wordt gegeven en of de kerndoelen worden behaald. In een brief van Marianne Bodde-Alderlieste, voorzitter Levende Talen; Janneke Geursen, voorzitter Sectiebestuur Engels van Levende Talen en Joke Schokkenbroek, voorzitter Vedocep aan de minister en staatssecretarissen van Onderwijs van juni 2008 wordt hierover het volgende gezegd:

Uit het PPON-onderzoek Engels blijkt dat aan het vak Engels op 74 % van de basisscholen gemiddeld drie kwartier in de week besteed wordt (30 uur per jaar per groep). Los van de vraag of dit de werkelijke situatie weergeeft of als politiek correct antwoord door leerkrachten is ingevuld in de vragenlijsten, besteedt 25% van de scholen dus minder tijd aan het vak Engels en besteedt 10% van de basisscholen geen of nauwelijks aandacht aan Engels (Citogroep, PPON 2008). Uit bezoeken aan stagescholen door docenten Engels van het netwerk Vedocep, blijkt echter dat er veel meer scholen zijn die minder dan drie kwartier per week Engels geven. Vooral in groep 8 vallen veel lessen Engels uit in verband met feesten als Kerstmis, Sinterklaas en voor oefenen voor de Cito-toets, eindmusical en voorbereiding jaarafsluiting. Wij constateren dat gebrek aan motivatie voor Engels bij de leerkrachten door onvoldoende kennis van Engelse taalvaardigheid, van vreemdetalendidactiek en van het ontbreken van beleid t.a.v. een doorlopende leerlijn hierbij vaak een belangrijke rol speelt.

Maar niet alleen het niveau van het vak Engels en de tijd die eraan wordt besteed, zijn van invloed. Ook de verschillen tussen het EIBO en het Eivo wat betreft leerstofaanbod en werkwijze zijn van belang. Oskam (2008) zegt hierover:

'De lesstof en de didactische methoden die gehanteerd worden in het voortgezet onderwijs sluiten niet altijd even goed aan bij de moderne communicatieve manier van taal verwerven die het uitgangspunt vormt voor de meest gangbare EIBO- leerpakketten. Dat is dan ook de

²⁵ Bron: website Cito; www.cito.nl/po/lovs/lvs/producten/groep38/ov/Me2!.pdf, juli 2009

²⁶ Voor meer informatie: www.anglia.org

*reden dat in de ogen van veel brugklasdocenten het effect van EIBO gering is. (...) de nadruk in de brugklas ligt op het leren van grammatica(regels) en woordjes. Zoals we hebben kunnen zien, is deze aanpak echter niet geschikt voor de basisschool. Door de verschillen in aanpak hebben zelfs de leerlingen in de brugklas het idee dat zij nooit grammatica hebben geleerd, terwijl dit wel degelijk het geval is’.*²⁷

In de basisschool wordt de meeste aandacht besteed aan de communicatie, met name mondeling, in het Engels. Dit komt overeen met wat er in de kerndoelen beschreven is. Aan schrijven wordt de minste tijd besteed. In het voortgezet onderwijs is de lestijd verdeeld over de vier vaardigheden; lezen, luisteren, spreken en schrijven. Er wordt vooral veel tijd en aandacht besteed aan schriftelijke vaardigheden (lezen en schrijven) en het aanleren van grammatica en woordenschatuitbreiding neemt veel tijd in beslag nemen. Schrijfvaardigheid is geen kerndoel in het EIBO maar is wel heel belangrijk in het voortgezet onderwijs. Leerlingen worden voornamelijk schriftelijk getoetst. Daarnaast hechten veel docenten waarde aan de grammaticale correctheid van de taaluitingen, terwijl hier in het basisonderwijs hooguit op een inductieve wijze (vanuit voorbeelden en niet vanuit een regel) aandacht aan is besteed.

Ook de pedagogisch-didactische verschillen tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs zijn van belang. Deze gelden overigens niet alleen voor het vak Engels. Zaken als leren plannen, zelfstandig studeren en studievoordigheden zijn van belang voor alle vakken in het voortgezet onderwijs en de mate waarop een leerling deze vaardigheden bezit verschilt per school. Dat geldt ook voor de wijze waarop de lesstof wordt aangeboden. Niet alleen zijn er verschillen tussen de basisscholen en de scholen in het voortgezet onderwijs, maar ook tussen de basisscholen onderling. Ook de Inspectie van Onderwijs is zich ervan hiervan bewust. In het onderzoeksrapport uit 2007 wordt hierover het volgende gezegd:

*‘Het creëren van een goede aansluiting van onderwijsinhoud en pedagogisch-didactische aanpak in het basisonderwijs op die in het voortgezet onderwijs blijft echter een weerbarstige zaak. De kern van het probleem is dat bijna de helft van de scholen voor voortgezet onderwijs met meer dan dertig toeleverende basisscholen te maken heeft. Al deze scholen hebben een eigen identiteit en autonomie.’*²⁸

De communicatie tussen BO en VO.

Tussen basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs is er over het algemeen contact op het niveau van de schoolleiding. Hierbij gaat het vaak over de prestaties van de schoolverlaters. De aansluitproblematiek in termen van continuïteit van leerstof, didactiek en pedagogisch klimaat komen echter veel minder aan de orde tijdens deze contacten. Zowel leerkrachten als docenten zijn vaak niet op de hoogte van de inhoud en de didactiek van elkaars lessen. Ze kennen de inhoud van de gebruikte methodes niet en bovendien zijn de kerndoelen vaak niet bekend.

Uit onderzoek van Oostdam (2002) blijkt dat meer dan de helft van de docenten van mening is dat de continuïteit een verantwoordelijkheid is voor zowel het basisonderwijs als het

²⁷ Sibilla Oskam, Praktische didactiek Engels voor het basisonderwijs, Coutinho, 2008, p. 25

²⁸ Aansluiting voortgezet onderwijs op het basisonderwijs, Inspectie van het onderwijs, 2007, p.27, www.onderwijsinspectie.nl

voortgezet onderwijs. De meeste scholen ondernemen echter geen actie om de aansluiting daadwerkelijk te verbeteren.²⁹

²⁹ Bron: Ron Oostdam en Han van Toorenborg, 'Leuk is not enough', Levende Talen magazine, derde jaargang, nummer 4, december 2002.

5. Mogelijke oplossingen vanuit de scholen om tot een verbeterde aansluiting te komen.

Om tot een betere en uiteindelijk bijna naadloze aansluiting tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs te komen, zijn maatregelen nodig vanuit de overheid en vanuit de scholen zelf. De acties die de overheid zou kunnen ondernemen, hebben vooral te maken met de opleiding van de leerkrachten en de controle op de uitvoering van het EIBO. De overheid is zich bewust van het feit dat het niveau van het Engels van de basisschoolleerlingen aan het einde van groep acht onvoldoende is en beraadt zich op besluiten hieromtrent. Ik wil hier niet ingaan op wat de overheid kan doen maar verwijzen naar een eerder genoemde brief aan de staatsecretarissen en de minister van onderwijs, waarin twaalf voorstellen worden gedaan om het niveau van het Engels op de Pabo's en daarmee ook op de basisscholen te verbeteren³⁰. In het licht van het onderzoek dat ik hier beschrijf, beperk ik mij tot maatregelen die zowel basisscholen als scholen voor voortgezet onderwijs kunnen nemen.

De aansluiting zal soepeler verlopen wanneer het voor de docent duidelijk is wat het niveau van de diverse kinderen in de klas is, zodat hij of zij hierop kan anticiperen. Hiervoor zijn verschillende instrumenten voorhanden om dit niveau te meten³¹. De vraag is alleen wie het niveau gaat toetsen; de leerkracht of de docent? En hiermee kom ik meteen bij de kern van de zaak: om een goede aansluiting te bewerkstelligen is het nodig dat leerkrachten en docenten op de hoogte zijn van elkaars lesinhouden, didactische methodes en toetsing. Wanneer er bij leerlingen in groep 8 de Cito toets Engels is afgenomen, zal het voor een docent in de brugklas niet direct noodzakelijk zijn om een instaptoets af te nemen en andersom geldt dat ook. In plaats van te toetsen is het ook mogelijk voor de scholen om gebruik te maken van het taalportfolio. Het taalportfolio is een rapportagemogelijkheid ontwikkeld in het kader van het Europees taalportfolioproject van de Raad van Europa. Met dit instrument kunnen alle ervaringen met het leren van vreemde talen gedocumenteerd worden. Dat gebeurt door per vaardigheid vast te stellen op welk niveau van het ERK men zit.³² Voor Nederland zijn er drie verschillende versies van het portfolio ontworpen:

- een 9+ portfolio voor leerlingen in het basisonderwijs³³;
- een 12+ portfolio voor leerlingen in de basisvorming;
- een 15+ portfolio voor leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs.

In het taalportfolio kunnen leerlingen aangeven hoe goed ze een taal spreken. Daarnaast biedt het de mogelijkheid voor de leerlingen om een 'talenpaspoort' te maken. Het 9+ portfolio is een goed middel om de aansluiting tussen het EIBO en het Eivo te verbeteren. Het portfolio kan meegenomen worden van de basisschool naar de brugklas en kan hiermee dienst doen als informatiebron voor de docent. Behalve een *checklist* waarmee leerlingen hun talenpaspoort aan kunnen maken bevat het portfolio nog andere informatie zoals:

³⁰ www.vedocep-levendetalen.nl

³¹ Zie hoofdstuk 3

³² Bron: www.europeestaalportfolio.nl

³³ www.taalportfolio.nl/main.php?9plus

- Het leerpakket dat gebruikt is op de betreffende basisschool;
- de thema's die behandeld en afgerond zijn;
- e-mailtaalprojecten en het gebruik van software;
- gelezen Engelse kinderboeken;
- verblijf in een Engelstalig land;
- een taalbiografie met persoonlijke taalervaringen;
- uitwisselingsprojecten met Engelstaligen;
- Engelstalige tv-programma's die leerlingen hebben gezien en begrepen.³⁴

Het is de bedoeling dat leerlingen zelf dit portfolio bijhouden, maar ondanks dat brengt het portfolio enige praktisch bezwaren met zich mee wanneer het gaat om het gebruik ervan als hulpmiddel voor de docent. Een docent met drie brugklassen zal gemiddeld 90 portfolio's moeten bestuderen en er van uit moeten gaan dat de leerlingen voldoende inzicht hebben in hun eigen kennen en kunnen.

In het taalportfolio staat dus ook welke methode er op de basisschool gebruikt is. Het is dan wel van belang dat de docenten bekend zijn met de inhoud van deze methodes. Om dat te bereiken hoeven niet alle verschillende methodes intensief bestudeerd te worden. In bijvoorbeeld het boek van Oskam (2008) worden de meest gebruikte methodes beschreven en gerelateerd aan de kerndoelen en het ERK. Hieruit blijkt dat de meeste methodes inhoudelijk aansluiten bij de kerndoelen. Helaas is er momenteel maar een methode, namelijk Junior (ThiemeMeulenhof, 1997/1998) die is afgestemd op een methode in het voortgezet onderwijs (Interface) waardoor een doorlopende leerlijn wordt gerealiseerd.

Om een goede aansluiting te realiseren is het dus in de eerste plaats van belang dat zowel leerkrachten als docenten zich gaan verdiepen in hoe de lessen Engels in het voortgezet onderwijs en het basisonderwijs worden gegeven en wat de inhoud ervan is. Ook moeten beide partijen daarom op de hoogte zijn van de kerndoelen voor het basisonderwijs en de nieuwe onderbouw en moet er onderling overleg plaatsvinden tussen leerkrachten en docenten. In de tweede plaats is het belangrijk dat docenten de beginsituatie van de brugklasleerlingen kennen. Dit kan door middel van een eindtoets of instaptoets of een taalportfolio. Mijn voorkeur gaat hierbij uit naar een eindtoets omdat je daarmee ook de leerkrachten verplicht om kwalitatief goed Engels te geven. Wanneer alle leerlingen door middel van de cito eindtoets ook getoetst zullen worden op hun kennis van de Engelse taal, zal Engels een de plek krijgen die het verdient binnen het huidige curriculum.

³⁴ Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs, Sibilla Oskam, Coutinho, 2008

Praktijk

In dit gedeelte wordt mijn praktijkonderzoek beschreven.

6. Praktijkonderzoek onder brugklasleerlingen van het Johannes Fontanus College.

Het Johannes Fontanus College is een scholengemeenschap voor Mavo, Havo, Atheneum en Gymnasium. De school heeft ongeveer 2500 leerlingen. Er zijn ongeveer 18 brugklassen met gemiddeld 27 leerlingen. In al deze brugklassen is aan het begin van het schooljaar 2008/2009 een instaptoets afgenomen. De toets die hiervoor is gebruikt is de Me2! Engels van CITO voor groep 8. Deze toets is sinds 2007 op de markt en het is onbekend hoeveel scholen de toets afnemen. Er bestaat overigens ook een toets voor groep 7.

De toets Me2! Engels is bedoeld om het niveau van beheersing van de Engelse taal halverwege groep 8 vast te kunnen stellen. De onderwerpen die aan de orde komen en het niveau van de opgaven sluit aan bij de meest gebruikte lesmethodes voor het basisonderwijs.³⁵ De opgaven gaan over alledaagse onderwerpen zoals 'vrije tijd en hobby's', 'het lichaam', 'woonomgeving', 'op reis' en 'het weer'. Daarnaast sluit Me2! Engels aan bij niveau A1 van het Europees Referentiekader en de kerndoelen van het basisonderwijs.

In Me2! Engels worden de volgende deelvaardigheden getoetst: luistervaardigheid, leesvaardigheid, woordenschat. Deze hebben betrekking op de kerndoelen 13 en 15. Bij kerndoel 15 gaat het alleen om het *herkennen* van de schrijfwijze.

Bij de opgaven luistervaardigheid staat het halen van informatie uit eenvoudige gesproken teksten centraal (kerndoel). De leerlingen moeten zowel de hoofdgedachte van een fragment als de betekenis van belangrijke elementen in het fragment aan kunnen geven. Alle fragmenten worden aangeboden op dvd en maken hoofdzakelijk deel uit van televisiedocumentaires die speciaal voor kinderen zijn gemaakt. De sprekers zijn in ieder fragment moedertaalsprekers van het Engels. Bij elk fragment hoort een meerkeuzevraag met drie antwoordmogelijkheden.

Ook bij de leesvaardigheidopdrachten moet de leerling informatie uit een tekst kunnen halen. Het gaat om teksten die kinderen in het dagelijks leven tegen kunnen komen, zoals advertenties, menu's, openbare aankondigingen en persoonlijke briefjes. Van deze teksten moeten leerlingen het onderwerp, de hoofdgedachte, en de betekenis van belangrijke elementen in de tekst aan kunnen geven. Daarnaast moeten ze ook aan kunnen geven welke relevante informatie een tekst bevat met het oog op een bepaalde behoefte aan informatie. Alle opgaven bestaan uit een kort tekstje en een meerkeuzevraag.

Bij de opdrachten met betrekking tot de woordenschat gaat het om het herkennen van veel voorkomende woorden en standaarduitdrukkingen. Ook hierbij gaat het om woorden die aansluiten bij de belevingswereld van de leerling. De woorden zijn geselecteerd uit de basiswoordenlijst *Waystage 1990* van de Raad van Europa, aangevuld met woorden uit de vijf veelgebruikte methodes voor het basisonderwijs. De woordenschat van de leerlingen wordt op twee manieren getoetst: schriftelijk en auditief. In het geval van de schriftelijke woordenschat gaat het erom dat leerlingen de betekenis van geschreven woorden en uitdrukkingen kennen. De woorden worden deels in een kleine context aangeboden en deels geïsoleerd en getest door middel van meerkeuzevragen. De opgaven voor auditieve

³⁵ *Real English let's Do It, Hello World, junior: Engels in het basisonderwijs, Bubbles en the Team.*

woordenschat testen de kennis van leerlingen van het gesproken woord en bestaan uit gesproken teksten op dvd. Ook hierbij worden meerkeuzevragen gesteld.³⁶

In het totaal bevat de toets de volgende aantallen opgaven per deelvaardigheid:

luistervaardigheid 22 opgaven;

leesvaardigheid 20 opgaven;

auditieve woordenschat 38 opgaven;

schriftelijke woordenschat 40 opgaven.

Voor mijn onderzoek heb ik de helft van de toets afgenomen. De originele toets bestaat uit twee delen die elk zijn opgedeeld in twee taken. In deel 1 komen de luistervaardigheid en de auditieve woordenschat aan bod en in deel twee de leesvaardigheid en schriftelijke woordenschat. De door mij gebruikte versie bestaat uit taak 1 van deel 1 en taak 2 van deel 2. Het aantal oefeningen per vaardigheid is hierdoor precies gehalveerd. Om tot een evenwichtig beeld te komen van het niveau van de leerlingen heb ik uiteindelijk alleen de resultaten meegerekend van scholen waarvan 8 of meer leerlingen naar het Johannes Fontanus College zijn gegaan. In het totaal gaat het om 22 scholen.

Resultaten

Om de scores van de leerlingen goed te kunnen interpreteren is het nodig om deze te vergelijken met die van een grote groep leerlingen. Me2! Engels is daarom afgenomen bij een landelijke steekproef van leerlingen van scholen die alleen Engels aanbieden in groep 7 en groep 8. Deze groep leerlingen is op basis van de behaalde scores in vijf niveaugroepen ingedeeld;

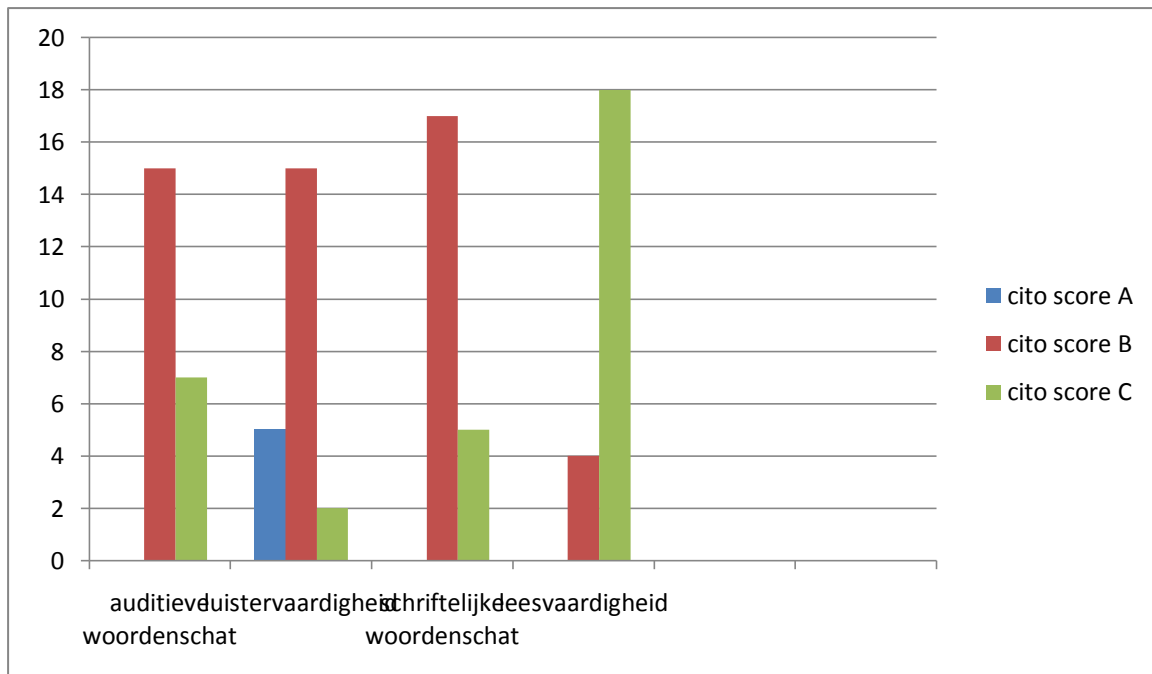
Niveau	%	Interpretatie
A	25%	De 25% hoogst scorende leerlingen
B	25%	De 25% leerlingen die net boven tot ruim boven het landelijk gemiddelde scoren
C	25%	De 25% leerlingen die net onder tot ruim onder het gemiddelde scoren
D	15%	De 15% leerlingen die ruim onder het landelijk gemiddelde scoren
E	10%	De 10% laagst scorende leerlingen

Bij elke vaardigheid hoort een toetsscore.

Ik heb per school het gemiddelde berekend van de resultaten. Het gaat mij niet om de resultaten van individuele leerlingen, maar ik wil een beeld krijgen van het gemiddeld niveau van een klas. In de volgende tabel staan de aantallen scholen verwerkt per niveau en vaardigheid³⁷.

³⁶ Bron: Me2! Engels groep 8 Handleiding, Nicole Alberts e.a., Cito, Arnhem, 2007

³⁷ Voor de resultaten per school en per leerling zie bijlage 3.

Gemiddelde cito score van de 22 aanleverscholen per vaardigheid

Geen van de 22 scholen scoort gemiddeld genomen niveau D of E. Vooral bij leesvaardigheid is het aantal scholen dat lager dan het gemiddelde scoort het grootst; 18 van de 22 scholen scoort gemiddeld een C niveau. Het best wordt er gescoord bij luistervaardigheid; hierbij scoren 15 scholen gemiddeld een B niveau en zelfs 5 scholen een A niveau.

Het feit dat de leerlingen het hoogst scoren voor luistervaardigheid is niet verwonderlijk. Niet alleen besteden de meest gangbare methodes aandacht aan luistervaardigheid, ook komen de meeste leerlingen buiten school veel in aanraking met de Engelse taal. Leerlingen zien veel Engelstalige programma's en films en luisteren vaak naar Engelstalige muziek. Op deze manier raken zij bekend met de klanken van de taal en leren zij ongemerkt al heel veel Engelse woorden.

Verontrustend is de lage score op het gebied van de leesvaardigheid, al is dit een beeld dat ook bij het vak Nederlands te zien is. Uit onderzoek blijkt dat:

- 25% van de kinderen in groep 8 de basisschool verlaat op het leesniveau van groep 6 (Inspectie van het onderwijs 2007, 2008);
- een derde van de basisschoolleerlingen onvoldoende scoort voor begrijpend lezen op het einde van de basisschool (Cito 2008);
- 24% van de kinderen in de brugklas van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo niet zelfstandig de voor hen bestemde lesboeken kan lezen (Hacquebord e.a. 2004);
- dat een vijfde van de vmbo'ers zelf aangeeft dat ze moeite met lezen hebben ('Kenmerkend vmbo', Aetios 2008).³⁸

³⁸Bron: Kees Vernooij, *Als leerlingen in het voortgezet onderwijs niet goed lezen*, www.dezeweek.nl/download/14, 30 september 2009

Het is daarom aan te nemen dat de lage score met name te verklaren valt door het lage niveau van de leerlingen voor leesvaardigheid in het algemeen.

Voor wat betreft de auditieve en schriftelijke woordenschat scoren de leerlingen gemiddeld. Leerlingen hoefden niet zelf de woorden te bedenken en werden niet getoetst op de spelling van woorden, maar op de betekenis. De woorden en zinnen werden in een context aangeboden. Het gaat hierbij dus met name om het toetsen van de passieve woordenschat. Leerlingen bleken beter in staat om woorden visueel dan op het gehoor te herkennen. Dit is wel bijzonder gezien het feit dat de leerlingen over het algemeen juist hoog scoorden bij het onderdeel luistervaardigheid. Een verklaring zou kunnen zijn dat het voor leerlingen misschien eenvoudiger is om een hoofdgedachte uit een luistertekst te halen dan van een of een aantal woorden de betekenis te achterhalen. Om de kern van de luistertekst duidelijk te maken, is veel meer informatie aanwezig dan voor het begrijpen van een woord of zinsdeel.

Helaas worden de leerlingen door middel van Me2! niet getest op hun gesprek- en schrijfvaardigheid. Het toetsen van gesprekvaardigheid levert veel praktische bezwaren op. Het toetsen van schrijfvaardigheid zou voor de docenten in het middelbaar onderwijs veel bruikbare informatie opleveren, maar ligt niet voor de hand, aangezien schrijfvaardigheid maar een heel klein deel uitmaakt van de kerndoelen en deze vaardigheid niet noodzakelijk is voor het mondeling kunnen overbrengen van een boodschap in het Engels.

7. Praktijkonderzoek onder docenten Engels op het Johannes Fontanus College

Een goede overgang realiseren van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs vereist een inzet van beide partijen. Daarvoor is het in de eerste plaats nodig om inzicht te krijgen in de kennis van het EIBO bij de docenten. Daarom heb ik mijn collega's gevraagd om een enquête hierover in te vullen.

De sectie Engels van het Johannes Fontanus College bestaat uit 16 docenten. De helft van deze docenten heeft een eerstegraads lesbevoegdheid. Als sectie vinden wij het belangrijk dat alle docenten lesgeven in zowel de onderbouw als de bovenbouw. Er wordt daarom ook geprobeerd om zoveel mogelijk collega's les te laten geven aan een brugklas.

Veertien collega's uit de sectie hebben de enquête ingevuld, waardoor er een duidelijk beeld ontstaat van wat wij binnen de sectie weten over het basisonderwijs en de aansluiting tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs. En ook wat de meningen zijn met betrekking tot het eventueel verbeteren van de aansluiting.

De enquête bestaat uit open en gesloten vragen.

Uitslag enquête voor docenten op het Johannes Fontanus College

aantal docenten Engels op het JFC: 16

aantal afgenomen enquêtes: 15

Vraag 1: Hoe verloopt volgens jou de aansluiting tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs m.b.t. Engels?

1 x goed
3 x voldoende
9 x redelijk
1 x matig
1 x onvoldoende

Verklaar?

- Verschillende methodes, verschil in hoeveelheid aandacht die er per basisschool aan Engels wordt besteed.
- Op een paar leerlingen na gaat het eigenlijk prima.
- Er is een groot verschil tussen de aanleverscholen, maar na de herfstvakantie is dat meestal wel gelijk getrokken.
- Laatste jaren gaat het beter.
- Van weektaken (zelfstandig werken) naar lestaken (minder zelfstandig werken).
- Te veel verschil tussen basisscholen zowel qua uren als methode.
- Het EIBO is onvoldoende toegerust om de vertaalslag te kunnen maken naar EIVO, met name in de schriftelijke vaardigheden.
- We beginnen bij de basis en voor sommigen is het wel te gemakkelijk, maar de meesten kunnen wel meekomen.

Vraag 2: Wanneer de aansluiting volgens jou onvoldoende is, wat is hiervan dan de oorzaak? (meerdere antwoorden mogelijk)

7 x de scholing van de leerkrachten in het BO
8 x het verschil in niveau van de leerlingen
2 x de docent in het VO begint bij 'nul'
6 x het verschil in leerstofaanbod en werkwijze in het BO/VO
7 x een andere nadruk op de verschillende vaardigheden in het BO/VO
8 x onvoldoende communicatie tussen BO en VO
0 x anders, namelijk.....

Vraag 3: Op welke gebieden/domeinen zijn de verschillen tussen leerlingen volgens jou het grootst?

8 x leesvaardigheid
3 x luistervaardigheid
6 x gespreksvaardigheid
7 x schrijfvaardigheid
7 x grammatica

Heb je hier zelf een verklaring voor?

- Schrijfvaardigheid: weinig/geen aandacht voor op basisschool.
- Leesvaardigheid: Extra lezen of schrijven komt volgens mij niet voor op de basisschool.
- BO doet veel aan luister- en gespreksvaardigheid. Het VO aan schrijfvaardigheid en grammatica.
- Naar mijn idee doen de basisscholen alleen “leuke” dingen zoals luisteropdrachten.

Vraag 4: Toets je zelf de beginsituatie van de leerlingen? En zo ja, hoe dan?

- Niet systematisch, ik heb wel een indruk.
- Nog niet, wil het wel gaan doen.
- Nee 10x
- Dit jaar waarschijnlijk wel.

Vraag 5: Ben je bekend met de methodes voor het EIBO?

- 11 x Nee
- 3 x een beetje

Vraag 6: Welke vaardigheid wordt in het EIBO volgens jou het meest aangeleerd? En welke in het EIVO?

	EIBO	EIVO
Leesvaardigheid	3 x	11 x
Luistervaardigheid	8 x	4 x
Gespreksvaardigheid	7 x	2 x
Schrijfvaardigheid	2 x	9 x
Grammatica	1 x	12 x

Vraag 7: En welke vaardigheden worden in het EIBO het meest getoetst? En in het EIVO?

	EIBO	EIVO
Leesvaardigheid	4 x	11 x
Luistervaardigheid	6 x	4 x
Gespreksvaardigheid	3 x	2 x
Schrijfvaardigheid	2 x	11 x
Grammatica	0 x	13 x

Vraag 8: Ben je voldoende bekend met de kerndoelen van het EIBO? En zo ja, in hoeverre voldoen de leerlingen bij jou in de klas aan deze kerndoelen?

- Deels/matig/een beetje
- Nee 11 x

Vraag 9: Ben je bekend met het taalportfolio? En zo ja, wat vind je van het taalportfolio als middel voor aansluiting?

- Ik heb vraagtekens de praktijk van het taalportfolio als middel voor aansluiting.
- 10 x Nee ("in een ver verleden wel eens cursus gehad, sprak mij toen niet aan).
- Ja, zou enige info kunnen geven maar is geen wondermiddel.
- Ja, zou heel goed zijn.

Vraag 10: Wat doe je op dit moment zelf om de aansluiting te verbeteren?

- Ik probeer zwakke leerlingen extra te helpen.
- Vragen aan leerlingen wat ze op de basisschool hebben gehad.
- Niets.
- Rustig aan beginnen, alles simpel uitleggen, herhalen.
- De start zo geleidelijk mogelijk laten verlopen.
- Leerlingen die achter lopen bijspijkeren.
- Beginsituatie laag inschatten en hulp bieden.
- Aan de leerlingen vragen wat ze gehad hebben, praten met leerkracht uit het BO.
- Beginnen bij de basis zoals wij die in de methode gebruiken.
- Goed luisteren en observeren waar leerlingen afhaken.
- Leerlingen stimuleren om veel te lezen in het Engels en tv te kijken om de woordenschat te vergroten.
- Veel basisstof uitleggen en eenvoudige oefeningen laten doen.

Vraag 11: Vind je het nodig om sectiebreed afspraken te maken om de aansluiting te verbeteren?

- 8 x Ja
- 3 x Nee
- Deze vraag zou vanuit het basisonderwijs moeten komen.

Vraag 12: Wat kan/moet er volgens jou gedaan worden om de aansluiting te verbeteren?

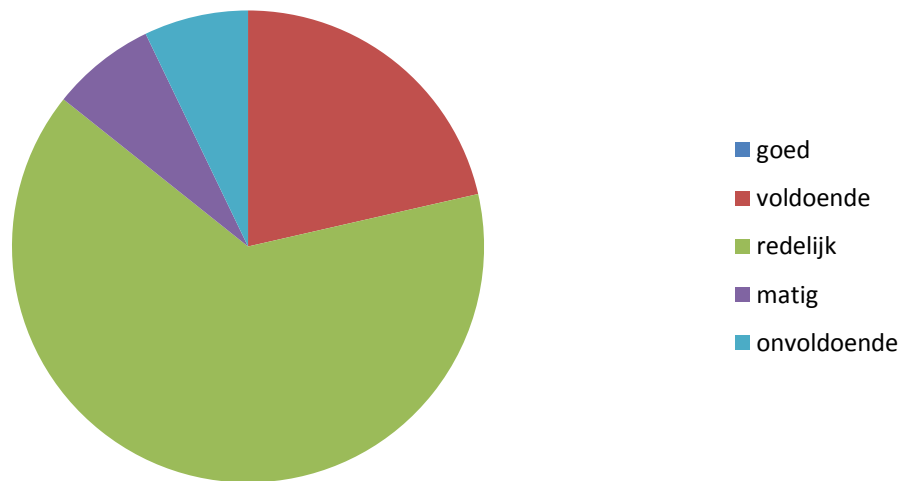
- 7 x meer contact/afstemming met basisscholen.
- De methodes bestuderen en kijken waar de verschillen in zitten.
- BO moet erop toezien dat er daadwerkelijk Engels wordt gegeven op de uren die er voor ingepland staan.
- Ik bespeur in mijn H/V klassen geen grote problemen.
- Eenduidige afspraken binnen de sectie.
- Kennis van/inzage in EIBO methodes.

Ruimte voor opmerkingen m.b.t. de aansluiting tussen BO en VO.

- Goed dat er eens naar gekeken wordt!
- Wij willen hier ook iets mee doen in de beide brugklasteams.
- Het zou handig zijn te weten wat leerlingen op de basisscholen doen, maar ik vind het niet echt cruciaal. Ik zie het VO ook als begin voor leerlingen en wat ze al weten is mooi meegenomen.

- Uit de begintoets van vorig jaar bleek dat de verschillen in vaardigheden vooral verschillen tussen individuele leerlingen en niet zo zeer per aanleverschool. Hierdoor zal het moeilijk zijn om sectiebreed beleid te maken, maar zal het vooral gaan om individuele aandacht van de docent voor de leerling.

Vraag 1: Hoe verloopt volgens jou de aansluiting tussen BO en VO?

Uit deze enquête blijkt dat de docenten over het algemeen redelijk te spreken zijn over de aansluiting tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs. Slechts 2 docenten noemen de aansluiting matig en onvoldoende. Niet duidelijk is waar deze mening op gebaseerd is, aangezien geen van de ondervraagde docenten het instapniveau van de leerlingen toetst. Toch vindt een meerderheid het wel nodig om sectiebrede afspraken te maken om de aansluiting te verbeteren. De oorzaken die genoemd worden hebben vooral te maken met het niveauverschil tussen de leerlingen en de verschillen tussen het BO en het VO in de wijze waarop de leerstof wordt aangeboden en de inhoud ervan. Ook de scholing van de leerkrachten wordt door de bijna de helft van de docenten genoemd.

De inhoudelijke verschillen zitten volgens de docenten met name op het gebied van leesvaardigheid, schrijfvaardigheid, en grammatica. Het VO zou hier meer aandacht aan besteden terwijl in het BO de nadruk wordt gelegd op luistervaardigheid. Dit verschil valt te verklaren aan de hand van de kerndoelen. Door in het bijzonder de nadruk te leggen op schrijfvaardigheid en grammatica wordt voorbijgegaan aan de kerndoelen waarbij het

communicatieve karakter van de taal centraal staat. De leerlingen moeten zich verstaanbaar kunnen maken, de boodschap moet over komen. Nergens wordt er in de kerndoelen gesproken over grammaticale correctheid, niet in spreken noch in schrijven. Het toetsen van deze vaardigheden in het voortgezet onderwijs en de grote nadruk die daarop wordt gelegd, is niet in overeenstemming met de kerndoelen zoals die zijn beschreven. Dat betekent naar mijn mening niet dat leerlingen geen weet hoeven te hebben van grammaticale regels en structuren, maar wel dat het in de eerste plaats belangrijk is om te zien of leerlingen in staat zijn om zich in het Engels op een dusdanige manier uit te kunnen drukken, dat hun boodschap bij de ontvanger duidelijk wordt. Feit is dat het schriftelijk toetsen het meest praktisch is en dat juist in de schrijfvaardigheid duidelijk wordt hoe het staat met de grammaticale kennis van de leerlingen. Toch zou er ook in deze schriftelijke toetsen meer nadruk gelegd moeten worden op het overbrengen van de boodschap dan op de correctheid ervan.

Op de vraag wat men er zelf aan doet om de aansluiting te verbeteren werden manieren genoemd die niet specifiek zijn voor een brugklas. Ook in andere leerjaren zal de docent extra hulp bieden aan zwakkere leerlingen en hopelijk goed luisteren en observeren. Geen van de docenten gaat in op de kennis die bij leerlingen bekend verondersteld zou mogen worden; onderwerpen die in de brugklas voor de meeste leerlingen als herhalingstof aangeboden zou kunnen worden terwijl de brugklasmethode deze onderwerpen behandelt alsof leerlingen er niets van af weten. De verklaring hiervoor ligt zeer waarschijnlijk in het feit dat de docenten geen kennis hebben van de meest gebruikte Eibo-methodes en dus niet weten wat de leerlingen op de basisschool al hebben geleerd. Wanneer duidelijk is wat leerlingen al zouden moeten weten, is het eenvoudiger om dit te controleren bij de leerlingen en de stof gedifferentieerd aan te bieden. Hiermee wordt voorkomen dat docenten bij nul beginnen en daarmee leerlingen misschien wel demotiveren. Om duidelijker inzicht te krijgen in wat de leerlingen hebben geleerd zal meer contact met de basisscholen nodig zijn.

De docenten Engels van het Johannes Fontanus College noemen de scholing van de basisschool leerkrachten ook als een van de oorzaken voor de mate waarin de aansluiting goed verloopt. Dit sluit aan bij wat naar voren komt uit landelijke onderzoeken, maar zal alleen vanuit de overheid veranderd kunnen worden. Het valt op dat deze en andere oorzaken vooral te maken hebben met de verschillen tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs en dat de docenten de oorzaak nauwelijks bij zichzelf zoeken. Slechts twee docenten noemen het feit dat de docent in de brugklas helemaal bij 'nul' begint. De vraag wie verantwoordelijkheid draagt voor een betere continuïteit is echter niet gesteld en ik kan daarom niet concluderen dat de docenten van het Johannes Fontanus College alleen het basisonderwijs verantwoordelijk stellen. Het feit dat acht docenten het nodig vinden om sectiebreed afspraken te maken om de aansluiting te verbeteren en dat een meerderheid contact wil met de basisscholen spreekt dit ook tegen.

Wanneer we deze resultaten vergelijken met de resultaten uit landelijk onderzoek blijken er nauwelijks verschillen te zijn.³⁹ Ook landelijk gezien is er weinig sprake van onderling overleg tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs en wordt het instapniveau nauwelijks getoetst. Ook de initiatieven om de niveauverschillen tussen leerlingen te verkleinen zijn praktisch gelijk. De docenten van het Johannes Fontanus College wijken hierin dus niet af van hun collega's elders en zien de noodzaak in van onderling overleg en afstemming tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs.

³⁹ Ron Oostdam en Han van Toorenborg, 'Leuk is not enough', Levende Talen magazine, derde jaargang, nummer 4, december 2002.

8. De leerkrachten Engels in het basisonderwijs.

Heel belangrijk is het om te weten hoe de leerkrachten Engels van onze aanleverscholen aankijken tegen hun vak en tegen de aansluiting met het voortgezet onderwijs en hoe het staat met de kwaliteit en de kwantiteit van het Engels op de basisscholen. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat de verschillen tussen basisscholen erg groot zijn. Er wordt gebruik gemaakt van verschillende methodes, de leerkrachten hebben diverse opleidingen genoten en de mate van aandacht voor het vak is verschillend. Om erachter te komen of dat ook geldt voor onze aanleverscholen heb ik de leerkrachten van de 22 basisscholen die ik voor dit onderzoek gebruik, gevraagd om een vragenlijst in te vullen. Na diverse malen contact met de scholen te hebben opgenomen heb ik van 8 scholen de gegevens ontvangen. In hoeverre de antwoorden van deze 8 scholen representatief zijn voor de andere scholen is niet na te gaan. Helaas is het door deze lage respons dan ook moeilijk om conclusies te trekken waarop eventuele aanbevelingen gebaseerd kunnen zijn. De vraag of het kleine aantal reacties erop duidt dat het vak Engels op de basisschool een lage prioriteit heeft, blijft helaas onbeantwoord.

Uitslag vragenlijst voor leerkrachten van de aanleverscholen van het Johannes Fontanus College

Aantal verstuurde vragenlijsten: 22

Aantal ontvangen vragenlijsten: 8 (36%)

(Een van de scholen is een Anglia-school; een school waar 'vervroegd Engels' wordt gegeven. De resultaten van deze school zal ik vetgedrukt weergegeven.)

Vraag 1: In welke klassen wordt Engels gegeven?

- 7 x groep 7 en 8
- **Groep 1 t/m 5 met native speaker, groep 7 en 8 nu nog met leerkracht**

Vraag 2: Hoeveel uur per week wordt er Engels gegeven?

- 5 x (ongeveer) 1 uur
- 2 x 45 minuten
- **1 uur**

Vraag 3: Welke vaardigheden komen bij u het meeste aan bod?

- 3 x lezen
- 7 x luisteren
- 6 x spreken
- 3 x schrijven
- **Prioriteiten zijn de Engelse taal kunnen begrijpen en Engels te durven spreken op de juiste manier. Vanaf groep 5 gaan de kinderen lezen en schrijven in het Engels.**

Vraag 4: Bent u bekend met de kerndoelen?

- 4 x ja
- 2 x nee
- 1 x enigszins
- **Zie antwoord op vraag 3**

Vraag 5: Hoe denkt de school de kerndoelen te bereiken?

- 7 x door de methode te volgen
- aanvullingen: 'door tijd te investeren', 'door zoveel mogelijk Engels te spreken tijdens de les en de lessen in het Engels te geven'.
- **Omdat we nu nog in de startfase zitten, zien we door het te doen, wat bij de kinderen aansluit en waar wij op aan kunnen sluiten. Ons doel is om in de toekomst in groep 8 het Anglia examen af te nemen.**

Vraag 6: Is er een schoolwerkplan (SWP) Engels?

- 7 x nee
- **Nog niet volledig. We hebben wel een aansluitend overzicht van het lesplan voor het schooljaar voor groep 1 t/m 5.**

Vraag 7: Hoe werkt men in de praktijk met het SWP? n.v.t.

Vraag 8: Welke scholing heeft u gevolgd?

- 4 x pabo
- 1 x universitaire opleiding Engelse taal- en letterkunde
- 2 x onbekend
- **Cursus van Pilgrims in Canterbury- Engeland, netwerkbijeenkomsten van het Europees Platvorm en Anglia**

Vraag 9: Wanneer staat eventuele nascholing gepland?

- Één school denkt na over het invoeren van 'vervroegd Engels'.

Vraag 10: Welke methode EIBO wordt gebruikt?

- 3 x Hello World
- 2 x Real English Let's Do It
- Junior 2001
- onbekend
- **Cool, Just Do It en Hello World (deze laatste in groep 7 en 8)**

Vraag 11: Wat zijn de voor- en nadelen van de methode?

- Hello World:
nadelen; teveel opdrachten, verhaallijn niet leuk, lastig differentiëren, te weinig toetsing
voordelen: aansprekend verhaal, lange dialogen met native speakers met verschillende accenten, materiaal voor digibord, goede aansluiting met VO
- Junior:
nadelen: grammaticaal niet sterk in de opbouw, geen toetsen
voordelen: gericht op spreken en luisteren
- Let's Do It:
nadelen: weinig differentiatie
voordelen: veel afwisseling in spreken, luisteren, lezen en schrijven, het is overzichtelijk en aantrekkelijk
- **Cool en Just do It zijn te combineren met de thema's van de kleuters**

Vraag 12: Hoe wordt er getoetst?

- schriftelijk na elke unit
- schriftelijk d.m.v. een zelfgemaakt oefenblad met woordjes en grammatica, de leerlingen moeten korte zinnnetjes vertalen
- methodetoetsen
- schriftelijke toetsbladen en eigen toetsen, spreekvaardigheid d.m.v. rollenspel
- **observaties en zelfgemaakte toetsen**

Vraag 13: Is er een voor EIBO geschikt woordenboek in gebruik?

- 5 x ja
- 1 x nee 'maar die zou er wel moeten zijn'
- 1 x alleen voor de leerkracht
- **Ja, het Van Dale basiswoordenboek**

Vraag 14: Welke additionele materialen gebruikt de school voor Engels?

- Varia Engels, Engelse woordzoekers
- leesboekjes en tijdschrift Hello You
- 2 x internetlessen (oefeningen, werkbladen, songteksten)
- Schoolyard
- 2 x geen
- **Engelse bibliotheek in elke groep, (gezelschap-)spelletjes, flashcards, posters, etc.**

Uit de vragenlijst blijkt dat alle scholen voldoen aan het minimale aantal uren dat aan het vak Engels besteedt moet worden; gemiddeld 1 uur in groep 7 en 8. De leerkrachten maken gebruik van de meest gangbare methodes. Ze gaan er hierbij van uit dat door het volgen van de methode de kerndoelen behaald zullen worden. De leerkrachten zijn niet bekend met de kerndoelen en vertrouwen daarmee blindelings op de methode. Overigens zal dit geen problemen opleveren aangezien de meeste methodes voldoen aan de kerndoelen.

De nadruk ligt volgens de leerkrachten vooral op het luisteren. Dit verklaard (voor een deel) de relatief hoge score op luistervaardigheid in Me2! Ook het feit dat de minste nadruk wordt gelegd op leesvaardigheid (slechts één leerkracht geeft aan extra leesboekjes in de les te gebruiken) wordt weerspiegeld in de resultaten van de Cito-toets.

De leerlingen worden schriftelijk getoetst, maar in hoeverre zij beoordeeld worden op schrijfvaardigheid en eventueel zelfs grammatica is niet bekend.

9. Conclusie

Terwijl docenten Engels van verschillende Pabo's de noodklok luiden over het EIBO bij de minister van onderwijs en de staatssecretarissen, maken de docenten van het Johannes Fontanus College zich nog geen ernstige zorgen. Volgens hen is het niveau van de leerlingen redelijk maar zou het wel goed zijn om (meer) contact te hebben met de aanleverscholen om de aansluiting te optimaliseren. Hierin wijken de docenten van het JFC niet af van hun landelijke collega's. Toch zijn de resultaten van de voor dit onderzoek afgenomen Cito-toets Me 2! minder dan mag worden verwacht na twee jaar Engelse les op de basisschool. De lage resultaten leiden er echter niet toe dat leerkrachten en docenten extra aandacht besteden aan de overgang van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs. Uit alle onderzoeksgegevens betreffende deze afstudeeropdracht en uit de theorie mag geconcludeerd worden dat op dit moment geen sprake is van een soepele overgang tussen het EIBO en het EIVO. Leerkrachten in het basisonderwijs werken de methode door zonder controle vanuit de overheid op de manier waarop en de resultaten. De docenten in het voortgezet onderwijs weten niet wat de leerlingen al horen te kunnen en beginnen daarom maar van voren af aan. Beiden worden niet of nauwelijks gestuurd door de kerndoelen omdat deze heel algemeen zijn opgesteld en niet voldoende op elkaar aansluiten.

Om de overgang tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs te verbeteren, zal de overheid moeten ingrijpen. Er zal meer controle moeten komen op het EIBO en daarmee op het opleidingsniveau van de leerkrachten en het eindniveau van de leerlingen zal getoetst moeten worden. Daarnaast moeten de kerndoelen zo geformuleerd worden dat ze op elkaar aansluiten en er daadwerkelijk sprake kan zijn van een doorlopende leerlijn. Zolang de overheid niet ingrijpt, is het aan de leerkrachten en docenten zelf om er alles aan te doen om de overgang voor de leerlingen zo soepel mogelijk te laten verlopen. Communicatie en overleg zijn hierbij de sleutelwoorden, maar misschien is dit voor zowel leerkrachten als voor docenten 'a bridge too far'?

10. Aanbevelingen

Overheid: De overheid moet hogere eisen stellen aan het Engels op de pabo en daarmee op het niveau van het Engels van de leerkrachten. Pas wanneer het niveau van de leerkrachten voldoende is, kan er sprake van zijn dat de lesstof adequaat wordt overgebracht.

Overheid: De overheid zal meer toezicht moeten houden in het naleven van de scholen van de afgesproken lesuren Engels. Om de leerlingen te brengen op het A1 niveau van het ERK, het beoogde einddoel in groep 8, is het noodzakelijk dat de leerlingen ten minste één uur Engels krijgen in de week.

Overheid: De kerndoelen moeten zo beschreven worden dat ze op elkaar aansluiten, uitgaande van de vaardigheden lezen, luisteren, spreken en schrijven. Er kan pas sprake zijn van een doorlopende leerlijn wanneer deze in de kerndoelen opgenomen is en als gevolg daarvan ook in de lesmethodes is terug te vinden.

Overheid: Het vak Engels zal opgenomen moeten worden in de CITO- eindtoets. Op deze manier weten leerlingen en leerkrachten waar ze naar toe werken en is het duidelijk wat het eindniveau van de leerlingen moet zijn.

Directie: In gesprekken die de directie voert met de basisscholen moet zij ook stilstaan bij de aansluiting en een eventuele basis leggen voor verder overleg hierover. Wanneer de directie de noodzaak inzien van overleg, zal deze ook de mogelijkheid hiertoe willen bieden en dit willen faciliteren.

Docenten van het JFC: Zolang er nog geen officiële eindtoets is, moeten de docenten zelf een het beginniveau van de leerlingen vaststellen. De in dit onderzoek gebruikte Cito-toets is hiervoor een goed instrument. Sectiebrede afspraken dienen de voorkeur.

Docenten van het JFC: De docenten moeten op de hoogte worden gebracht van de kerndoelen voor het EIBO en de wijze waarop deze in de meest voorkomende methodes aan de orde komen. Hiervoor is hoofdstuk 2 van *Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs* van Sybille Oskam zeer geschikt.

Docenten van het JFC: Omdat uit de afgenomen Cito-toets en uit de ervaringen van docenten blijkt dat leerlingen over het algemeen goed scoren op luistervaardigheid, is het van belang dat de docenten bij deze vaardigheid niet uitgaan van een 'nulniveau'. Beter is het om door middel van een instaptoets de leerlingen die laag scoren op deze vaardigheid te selecteren en hen extra begeleiding te geven. Het huidige luistermateriaal in de brugklas kan hiervoor ingezet worden. Voor de andere leerlingen moet uitdagender luistermateriaal gezocht worden, dan de methode aanbiedt.

Basisscholen: De leerkrachten moeten kennis krijgen van wat de docenten in het voortgezet onderwijs verwachten. Hiervoor kan een samenvatting van het lesboek van de brugklas volstaan. Meer informatie kan gegeven worden in een bijeenkomst tussen leerkrachten en docenten.

Johannes Fontanus College en basisscholen: De belangrijkste aanbeveling doe ik naar zowel de leerkrachten als de docenten en volgt automatisch uit het bovenstaande. Er moet overleg plaatsvinden tussen de scholen waarin het verbeteren van de aansluiting centraal staat. Dit overleg moet geïnitieerd worden vanuit het JFC omdat het in de eerste plaats de docenten zijn die geconfronteerd worden met de verschillen tussen de leerlingen. Om deze verschillen te verkleinen en hiermee de aansluiting in zijn geheel te verbeteren, moeten de docenten de leerkrachten op de hoogte brengen van wat de sectie Engels verwacht van de leerlingen. Punten die in deze bijeenkomst zeker aan de orde moeten komen, zijn:

- de inhouden van de kerndoelen BO en onderbouw VO eventueel gekoppeld aan de ERK niveaus
- de inhoud van de methode voor Engels in het VO, van welk beginniveau gaat de methode uit?
- Hoe worden de vaardigheden getoetst en hoeveel aandacht is er voor de verschillende vaardigheden.

Zolang de overheid geen stappen onderneemt om het niveau van het EIBO te verhogen, zullen docenten en leerkrachten hun verantwoordelijkheid moeten nemen door zich in elkaar te verdiepen en met elkaar te overleggen over te nemen maatregelen.

Literatuurlijst

Bodde-Alderlieste, M. 'Stand van zaken kerndoelen talen in primair en voortgezet onderwijs'. *Levende Talen Magazine 2* (2005). p. 5-8.

Edelenbos, P. en, J.H.A.L. de Jong, Vreemdetalenonderwijs in Nederland. Een situatieschets. *NaB-MVT* (maart 2004). www.nabmvt.nl/publicaties/00013/ (13 juli 2009).

Heesters, K. e.a. , Balans van het Engels aan het einde van de basisschool 3. Uitkomsten van de peiling in 2006. *Cito* (2008). www.cito.nl/share/PPON/Cito_pponbalans-37.pdf (15 juli 2009)

Holdinga, L., Van Engels in het basisonderwijs naar Engels in het voortgezet onderwijs. Een onderzoek naar mogelijke verbetering van de aansluiting. (2007). <http://igiturarchive.library.uu.nl/student-theses/2007-1212-200339/Scriptie.pdf> (13 juli 2009)

Klunder, R., Aansluiting Engels Basisonderwijs-Voortgezet Onderwijs. http://essay.utwente.nl/50916/1/scriptie_Klunder.pdf (12 juli 2009)

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Kerndoelen basisvorming 1998-2003. Relaties in beeld: over de relaties tussen de algemene doelen en de kerndoelen per vak. OCW. 1998. www.minocw.nl/documenten/kerndoelen.pdf (13 juli 2009)

Oostdam, R. en, H. van Toorenburg, 'Leuk is not Enough'. Het vraagstuk van de positionering van Engels in het basisonderwijs en de aansluiting met het voortgezet onderwijs'. *Levende Talen Tijdschrift 3* (2002), nr. 4. p. 3-18.

Oskam, S. *Praktische didactiek voor Engels in het basisonderwijs*. 5^e herz. dr. Bussum: uitgeverij Coutinho, 2008.

Trimbos, B. Concretisering van de kerndoelen engels. Kerndoelen voor de onderbouw VO. SLO. 2007. www.slo.nl/downloads/archief/engels_def.pdf/ (15 juli 2009)

<http://erk.slo.nl/docent/Kerndoelen/Engels/>
<http://www.koksgesto.nl/upload/files/BrochureEngelsmei2009.pdf>
<http://tule.slo.nl/Engels/F-KDEngels.html>
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Basisvorming>
www.minocw.nl/documenten/kerndoelen.pdf
www.minocw.nl/documenten/kerndoelenonderbouwvo.pdf
www.minocw.nl/documenten/kerndoelen1993deel1.pdf
http://www.profi-leren.nl/files/oa_dc_46_kerndoelen_onderbouw_vmbo.pdf
www.vedocep-levendetalen.nl

Bijlage 1

Overzicht van de resultaten per school

Basisschool	aud.wrd.		cito	luisterv.		cito	schr.		leesv.	cito
	wrld.	cito		wrld.	cito		wrld.	cito		
B m/d B "Huinen"	8	C		3	B		7	C	3	C
B m/d B "Huinen"	4	B		2	A		5	C	4	C
B m/d B "Huinen"	7	C		5	D		9	D	4	C
B m/d B "Huinen"	1	A		1	A		0	A	0	A
B m/d B "Huinen"	2	A		1	A		1	A	1	A
B m/d B "Huinen"	5	B		3	B		6	C	4	C
B m/d B "Huinen"	6	C		3	B		3	B	5	D
B m/d B "Huinen"	3	A		1	A		8	D	2	B
B m/d B "Huinen"	8	C		3	B		2	A	6	D
B m/d B "Huinen"	7	C		3	B		10	D	4	C
B m/d B "Huinen"	5	B		1	A		7	C	3	C
B m/d B "Ichthus"	5	B		0	A		2	A	1	A
B m/d B "Ichthus"	5	B		1	A		2	A	3	C
B m/d B "Ichthus"	8	C		4	C		9	D	4	C
B m/d B "Ichthus"	7	C		1	A		4	B	5	D
B m/d B "Ichthus"	2	A					0	A		
B m/d B "Ichthus"	1	A		0	A		2	A	0	A
B m/d B "Ichthus"	11	E		6	E		8	D	3	C
B m/d B "Ichthus"	3	A		1	A		2	A	3	C
B m/d B "Ichthus"	2	A		1	A		3	B	5	D
C.B.S. "De Bron"	8	C		2	A		6	C	3	C
C.B.S. "De Bron"	8	C		3	B		8	D	5	D
C.B.S. "De Bron"	0	A					1	A		
C.B.S. "De Bron"	3	A		3	B		5	C	3	C
C.B.S. "De Bron"	10	D		4	C		4	B	4	C
C.B.S. "De Bron"										
C.B.S. "De Bron"	5	B		3	B		3	B	4	C
C.B.S. "De Bron"	9	D		4	C		7	C	4	C
C.B.S. "De Bron"	8	C		2	A		7	C	2	B
C.B.S. "De Bron"	10	D		4	C		6	C	5	D
C.B.S. "De Glashorst"	8	C		5	D		10	D	4	C
C.B.S. "De Glashorst"	8	C		2	A		5	C	5	D
C.B.S. "De Glashorst"	3	A		1	A		1	A	1	A
C.B.S. "De Glashorst"	2	A		1	A		2	A	1	A
C.B.S. "De Glashorst"	6	C		5	D		6	C	6	D

C.B.S. "De Glashorst"								
C.B.S. "De Glashorst"	5	B	3	B	4	B	4	C
C.B.S. "De Glashorst"	5	B	3	B	4	B	1	A
C.B.S. "De Glashorst"	5	B	2	A	8	D	3	C
C.B.S. "De Glashorst"	6	C	3	B	11	E	5	D
C.B.S. "De Glashorst"	6	C	1	A	2	A	3	C
C.B.S. "De Glashorst"	5	B	2	A	3	B	3	C
C.B.S. "De Glashorst"	4	B	2	A	2	A	4	C
C.B.S. "De Glashorst"	3	A	0	A	0	A	5	D
C.B.S. "De Glashorst"	5	B	2	A	2	A	2	B
C.N.S. "De Triangel"	4	B	4	C	2	A	3	C
C.N.S. "De Triangel"	8	C	5	D	2	A	4	C
C.N.S. "De Triangel"	3	A	4	C	1	A	4	C
C.N.S. "De Triangel"	10	D	7	E	4	B	5	D
C.N.S. "De Triangel"	7	C	7	E	5	C	5	D
C.N.S. "De Triangel"	4	B	2	A	4	B	4	C
C.N.S. "De Triangel"	4	B	2	A	11	E	5	D
C.N.S. "De Triangel"	6	C	5	D	10	D	5	D
C.N.S. "De Triangel"	8	C	6	C	7	C	7	E
C.N.S. "De Triangel"	3	A	2	A	1	A	2	B
C.N.S. "De Triangel"	5	B	5	D	2	A	6	D
C.N.S. "De Triangel"	7	C	3	B	3	B	4	C
C.N.S. "De Triangel"	5	B	5	D	6	C	4	C
C.N.S. "De Triangel"	0	A	1	A	1	A	1	A
C.N.S. "De Triangel"	1	A	1	A	3	B	2	B
C.N.S. "De Triangel"	4	B	5	D	6	C	2	B
C.N.S. "De Triangel"	2	A	3	B	1	A	0	A
C.N.S. "De Triangel"	2	A			2	A		
C.N.S. "De Triangel"	3	A	1	A	0	A	0	A
C.N.S. "De Triangel"	1	A			0	A		
Chr. Basisschool "Nederwoud"	10	D	3	B	2	A	2	B
Chr. Basisschool "Nederwoud"	9	D	4	C	5	C	3	C
Chr. Basisschool "Nederwoud"	10	D	6	E	8	D	7	E
Chr. Basisschool "Nederwoud"	6	C	4	C	2	A	0	A
Chr. Basisschool "Nederwoud"	6	C	5	D	3	B	4	C
Chr. Basisschool "Nederwoud"	3	A	1	A	1	A	1	A
Chr. Basisschool "Nederwoud"	5	B	3	B	9	D	3	C
Chr. Basisschool "Nederwoud"	6	C	4	C	4	B	4	C
Julianaschool	4	B	2	A	4	B	4	C
Julianaschool	8	C	5	D	6	C	4	C
Julianaschool	3	A	4	C	0	A	2	B
Julianaschool	9	D	5	D	11	E	9	E

Julianaschool	8	C	5	D	6	C	4	C
Julianaschool	2	A	1	A	1	A	1	A
Julianaschool	1	A	0	A	1	A	2	B
Julianaschool	7	C	6	E	9	D	5	D
Julianaschool	1	A			0	A		
Julianaschool	7	C	3	B	4	B	2	B
Julianaschool	3	A	1	A	2	A	4	C
N.H. De Wheemschool	5	B	2	A	2	A	0	A
N.H. De Wheemschool	8	C	4	C	6	C	4	C
N.H. De Wheemschool	6	C	3	B	4	B	4	C
N.H. De Wheemschool					2	A	5	D
N.H. De Wheemschool	8	C	2	A	9	D	1	A
N.H. De Wheemschool	8	C	4	C	10	D	6	D
N.H. De Wheemschool	9	D	2	A	4	B	5	D
N.H. De Wheemschool	10	D	2	A	11	E	6	D
N.H. De Wheemschool	3	A	4	C	3	B	4	C
N.H. De Wheemschool	2	A	2	A	3	B	3	C
N.H. De Wheemschool	9	D	5	D	6	C	7	E
N.H. De Wheemschool	14	E	4	C	8	D	5	D
N.H. De Wheemschool	7	C	2	A	8	D	5	D
N.H. De Wheemschool	2	A	1	A	3	B	1	A
N.H. De Wheemschool	6	C	2	A	7	C	3	C
N.H. De Wheemschool	4	B	5	D	3	B	3	C
N.H. De Wheemschool	6	C	2	A	2	A	0	A
N.H. De Wheemschool	3	A	1	A	3	B	4	C
N.H. De Wheemschool	2	A	4	C	2	A	3	C
N.H. De Wheemschool	7	C	3	B	1	A	3	C
N.H. De Wheemschool	9	D	1	A	4	B	5	D
N.H. De Wheemschool	7	C	4	C	5	C	6	D
N.H. De Wheemschool	2	A	0	A	3	B	1	A
N.H. De Wheemschool	9	D	4	C	10	D	4	C
N.H. De Wheemschool	5	B	0	A	5	C	2	B
N.H. De Wheemschool	4	B	4	C	2	A	1	A
N.H. De Wheemschool	3	A	3	B	2	A	4	C
N.H. De Wheemschool	8	C	2	A	5	C	3	C
N.H. De Wheemschool	4	B	2	A	2	B	1	A
N.H. De Wheemschool	3	A	3	B	9	D	5	D
N.H. De Wheemschool	5	B	0	A	2	A	2	B
N.H. De Wheemschool	7	C	4	C	1	A	2	B
N.H. De Wheemschool	6	C	3	B	4	B	3	C
N.H. Kon. Julianaschool	10	D	2	A	6	C	4	C
N.H. Kon. Julianaschool	5	B	4	C	3	B	3	C
N.H. Kon. Julianaschool	4	B	2	A	0	A	0	A

N.H. Kon. Julianaschool	5	B	1	A	2	A	3	C
N.H. Kon. Julianaschool	6	C	2	A	13	E	5	D
N.H. Kon. Julianaschool	2	A	2	A	3	B	2	B
N.H. Kon. Julianaschool	4	B			2	A		
N.H. Kon. Julianaschool	3	A	1	A	6	C	2	B
N.H. Kon. Julianaschool	1	A	0	A	0	A	1	A
N.H. Kon. Julianaschool	2	A	1	A	2	A	0	A
N.H. Kon. Julianaschool	2	A	1	A	3	B	3	C
N.H. Kon. Julianaschool	2	A	0	A	1	A	1	A
N.H. Kon. Julianaschool	8	C	5	D	9	D	5	D
N.H. Kon. Julianaschool	6	C	4	C	4	B	4	C
N.H. Kon. Julianaschool	8	C	2	A	8	D	4	C
N.H. Kon. Julianaschool	8	C	2	A	6	C	3	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	7	C	8	E	8	D	5	D
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	11	E	7	E	13	E	4	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	6	C	5	D	7	C	4	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	9	D	4	C	11	E	5	D
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	5	B	1	A	2	A	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	4	B	2	A	2	A	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	9	D	6	E	7	C	7	E
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	3	A	4	C	10	D	6	D
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	9	D	5	D	5	C	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	2	A	2	A	1	A	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	7	C	3	B	9	D	4	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	10	D	2	A	4	B	4	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	7	C	6	E	8	D	2	B
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	9	D	4	C	9	D	6	D
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	6	C	1	A	3	B	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool								
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	2	A	2	A	1	A	0	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	8	C	2	A	3	B	4	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	3	A	0	A	1	A	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	3	A	1	A	0	A	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	6	C	3	B	8	D	3	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	3	A	2	A	2	A	2	B
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	7	C	4	C	1	A	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	3	A	3	B	4	B	3	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	3	A	0	A	0	A	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	7	C	2	A	5	C	6	D
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	5	B	3	B	4	B	0	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	7	C	3	B	6	C	2	B
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	1	A	1	A	1	A	0	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	5	B	1	A	5	C	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	1	A			1	A		

N.H. Prins Willem-Alexanderschool	4	B	1	A	2	A	1	A
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	5	B	3	B	4	B	3	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	6	C	2	A	1	A	4	C
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	11	E	6	E	6	C	2	B
N.H. Prins Willem-Alexanderschool	10	D	5	D	9	D	5	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	5	B	6	E	5	C	7	E
N.H.Koningin Wilhelminaschool	7	C	3	B	3	B	4	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool	8	C	4	C	11	E	5	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	7	C	2	A	4	B	4	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool								
N.H.Koningin Wilhelminaschool	7	C	5	D	9	D	4	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool	10	D	3	B	14	E	2	B
N.H.Koningin Wilhelminaschool	7	C	5	D	10	D	4	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool	4	B	5	D	4	B	6	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	9	D	2	A	5	C	3	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool								
N.H.Koningin Wilhelminaschool	4	B	2	A	5	C	2	B
N.H.Koningin Wilhelminaschool	12	E	4	C	14	E	6	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	12	E	3	B	14	E	6	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	5	B	5	D	3	B	8	E
N.H.Koningin Wilhelminaschool	9	D	4	D	12	E	4	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool	8	C	1	A	6	C	5	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	12	E	4	C	8	D	4	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool	2	A	3	B	2	A	2	B
N.H.Koningin Wilhelminaschool	10	D	3	B	9	D	6	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	7	C	2	A	8	D	5	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	3	A			0	A		
N.H.Koningin Wilhelminaschool	0	A	1	A	2	A	3	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool	9	D	4	C	9	D	5	D
N.H.Koningin Wilhelminaschool	10	D	2	A	11	E	3	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool	10	D	3	B	6	C	3	C
N.H.Koningin Wilhelminaschool	4	B	1	A	2	A	1	A
N.H.Koningin Wilhelminaschool	6	C	3	B	3	B	4	C
O.B.S. "'t Valkhof"	7	C	3	B	7	C	4	C
O.B.S. "'t Valkhof"	10	D	3	B	6	C	5	D
O.B.S. "'t Valkhof"	4	B	4	C	6	C	4	C
O.B.S. "'t Valkhof"	3	A	3	B	1	A	3	C
O.B.S. "'t Valkhof"	5	B	0	A	5	C	1	A
O.B.S. "'t Valkhof"	1	A			1	A		
O.B.S. "'t Valkhof"	5	B	2	A	1	A	2	B
O.B.S. "'t Valkhof"	3	A	2	A	1	A	0	A
Openb. Basisschool "De Roedel"	8	C	2	A	7	C	4	C

Openb. Basisschool "De Roedel"	9	D	4	C	8	D	7	E
Openb. Basisschool "De Roedel"	8	C	1	A	8	D	2	B
Openb. Basisschool "De Roedel"	0	A			1	A		
Openb. Basisschool "De Roedel"	2	A	1	A	2	A	1	A
Openb. Basisschool "De Roedel"	4	B	1	A	7	C	2	B
Openb. Basisschool "De Roedel"	9	D	1	A	7	C	2	B
Openb. Basisschool "De Roedel"	10	D	1	A	4	B	2	B
P.C. Koningin Beatrixschool	5	B	6	E	6	C	2	B
P.C. Koningin Beatrixschool	5	B	3	B	3	B	3	C
P.C. Koningin Beatrixschool	4	B	5	D	2	A	4	C
P.C. Koningin Beatrixschool					2	A	4	C
P.C. Koningin Beatrixschool	9	D	5	D	8	D	3	C
P.C. Koningin Beatrixschool								
P.C. Koningin Beatrixschool	0	A	1	A	1	A	0	A
P.C. Koningin Beatrixschool	6	C	2	A	4	B	4	C
P.C. Koningin Beatrixschool	6	C	2	A	15	E	7	E
P.C. Koningin Beatrixschool	6	C	4	C	13	E	6	D
P.C. Koningin Beatrixschool	6	C	3	B	7	C	4	C
P.C. Koningin Beatrixschool	2	A	4	C	3	B	2	B
P.C. Koningin Beatrixschool	5	B	3	B	5	C	3	C
P.C. Koningin Beatrixschool	2	A	0	A	2	A	3	C
P.C. Koningin Beatrixschool	1	A			0	A		
P.C. Koningin Beatrixschool	3	A	1	A	0	A	0	A
P.C. Koningin Beatrixschool	1	A	2	A	3	B	2	B
P.C. Koningin Beatrixschool	5	B	4	C	3	B	3	C
P.C. Koningin Beatrixschool	4	B	4	C	2	A	4	C
P.C. Koningin Beatrixschool	9	D	2	A	5	C	3	C
P.C. Koningin Beatrixschool	2	A	0	A	3	B	2	B
P.C. Koningin Beatrixschool	7	C	2	A	6	C	5	D
P.C. Koningin Beatrixschool	2	A	1	A	4	B	1	A
P.C. Koningin Beatrixschool	4	B	5	D	7	C	6	D
P.C. Koningin Beatrixschool	6	C	2	A	4	B	3	C
P.C. Koningin Beatrixschool	7	C	2	A	4	B	3	C
P.C.B.S. "De Branding"	9	D	5	D	6	C	4	C
P.C.B.S. "De Branding"	8	C	5	D	10	D	4	C
P.C.B.S. "De Branding"	9	D	5	D	11	E	4	C
P.C.B.S. "De Branding"	3	A	1	A	5	C	1	A
P.C.B.S. "De Branding"								
P.C.B.S. "De Branding"	6	C	1	A	7	C	2	B
P.C.B.S. "De Branding"	6	C	3	B	5	C	6	D
P.C.B.S. "De Branding"	4	B	3	B	8	D	7	E
P.C.B.S. "De Branding"	5	B	1	A	7	C	3	C
P.C.B.S. "De Branding"	10	D	2	A	8	D	4	C

P.C.B.S. "De Branding"	5	B	1	A	7	C	7	E
P.C.B.S. "De Branding"	6	C	1	A	7	C	2	B
P.C.B.S. "De Branding"	6	C	5	D	5	C	2	B
P.C.B.S. "De Branding"	8	C	0	A	6	C	5	D
P.C.B.S. "De Branding"	6	C	1	A	4	B	4	C
P.C.B.S. "De Branding"	2	A			3	B		
P.C.B.S. "De Branding"	4	B	2	A	7	C	2	B
P.C.B.S. "De Branding"	3	A	1	A	1	A	0	A
P.C.B.S. "De Branding"			0	A			1	A
P.C.B.S. "De Branding"	4	B	1	A	0	A	2	B
P.C.B.S. "De Branding"	4	B	2	A	5	C	4	C
P.C.B.S. "De Branding"	5	B	2	A	3	B	1	A
P.C.B.S. "De Branding"	5	B	2	A	6	C	4	C
P.C.B.S. "De Fontein"	10	D	3	B	8	D	6	D
P.C.B.S. "De Fontein"	7	C	4	C	6	C	5	D
P.C.B.S. "De Fontein"	10	D	7	E	6	C	8	E
P.C.B.S. "De Fontein"	5	B	2	A	1	A	1	A
P.C.B.S. "De Fontein"	5	B	5	D	3	B	3	C
P.C.B.S. "De Fontein"	3	A	5	D	1	A	1	A
P.C.B.S. "De Fontein"	6	C	2	A	3	B	2	B
P.C.B.S. "De Fontein"	7	C	6	E	9	D	4	C
P.C.B.S. "De Fontein"	8	C	4	C	4	B	2	B
P.C.B.S. "De Fontein"	9	D	4	C	7	C	5	D
P.C.B.S. "De Fontein"	1	A	0	A	0	A	1	A
P.C.B.S. "De Fontein"	6	C	3	B	1	A	1	A
P.C.B.S. "De Fontein"	9	D	2	A	7	C	4	C
P.C.B.S. "De Fontein"	8	C	5	D	4	B	5	D
P.C.B.S. "De Fontein"	6	C	1	A	3	B	3	C
P.C.B.S. "De Fontein"	3	A	3	B	1	A	2	B
P.C.B.S. "De Fontein"								
P.C.B.S. "De Fontein"	4	B	0	A	4	B	2	B
P.C.B.S. "De Fontein"	4	B	0	A	3	B	2	B
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	5	B	2	A	4	B	2	B
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	4	B			2	A		
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	5	B	9	E	5	C	6	D
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	7	C	0	A	6	C	4	C
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	1	A	0	A	0	A	1	A
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	3	A	1	A	0	A	1	A
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	2	A			0	A		
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	2	A	1	A	1	A	2	B
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	3	A	0	A	4	B	2	B
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	4	B	2	A	5	C	2	B
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	6	C	1	A	0	A	1	A

P.C.B.S. "De Hoeksteen"	7	C	1	A	9	D	5	D
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	3	A	2	A	3	B	2	B
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	2	A	2	A	0	A	0	A
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	6	C	2	A	2	A	4	C
P.C.B.S. "De Hoeksteen"	7	C	1	A	4	B	3	C
P.C.B.S. "De Spreng"	4	B	4	C	6	C	3	C
P.C.B.S. "De Spreng"	7	C	1	A	6	C	4	C
P.C.B.S. "De Spreng"	6	C	4	C	7	C	2	B
P.C.B.S. "De Spreng"	4	B	4	C	6	C	2	B
P.C.B.S. "De Spreng"	1	A	1	A	3	B	4	C
P.C.B.S. "De Spreng"	1	A	1	A	1	A	0	A
P.C.B.S. "De Spreng"	1	A	1	A	1	A	1	A
P.C.B.S. "De Spreng"	7	C	5	D	4	B	5	D
P.C.B.S. "De Spreng"	7	C	1	A	2	A	3	C
P.C.B.S. "De Spreng"	5	B	2	A	8	D	2	B
P.C.B.S. "De Spreng"	4	B	3	B	6	C	5	D
P.C.B.S. "De Spreng"	2	A	2	A	3	B	1	A
P.C.B.S. "De Spreng"	6	C	2	A	1	A	3	C
P.C.B.S. "De Spreng"	3	A	2	A	2	A	1	A
P.C.B.S. "De Spreng"	2	A	1	A	5	C	4	C
P.C.B.S. "De Spreng"	1	A	1	A	4	B	3	C
P.C.B.S. "De Spreng"	1	A	1	A	5	C	1	A
P.C.B.S. "De Spreng"	8	C	3	B	2	A	3	C
P.C.B.S. "De Spreng"	6	C	3	B	4	B	4	C
P.C.B.S. "De Spreng"	1	A	1	A	2	A	2	B
P.C.B.S. "De Spreng"	1	A	2	A	4	B	0	A
P.C.B.S. "De Spreng"	12	E	3	B	5	C	4	C
P.C.B.S. "De Spreng"	7	C	4	C	7	C	3	C
P.C.B.S. "De Spreng"	7	C	0	A	5	C	3	C
P.C.B.S. "De Spreng"	9	D	1	A	7	C	3	C
P.C.B.S. "Het Anker"	5	B	2	A	4	B	2	B
P.C.B.S. "Het Anker"	4	B	4	C	5	C	0	A
P.C.B.S. "Het Anker"	4	B	3	B	3	B	0	A
P.C.B.S. "Het Anker"	8	C	3	B	6	C	3	C
P.C.B.S. "Het Anker"	10	D	2	A	5	C	6	D
P.C.B.S. "Het Anker"	1	A	3	B	5	C	3	C
P.C.B.S. "Het Anker"	1	A	1	A	3	B	2	B
P.C.B.S. "Het Anker"	0	A	2	A	0	A	1	A
P.C.B.S. "Het Anker"	3	A	1	A	0	A	1	A
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	11	E	2	A	11	E	6	D
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	3	A	5	D	1	A	3	C
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	10	D	7	E	6	C	5	D

P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	5	B	2	A	1	A	0	A
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	11	E	4	C	10	D	6	D
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	5	B	4	C	3	B	2	B
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	11	E	1	A	1	A	7	E
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	1	A	1	A	0	A	0	A
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	3	A	1	A	2	A	3	C
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	6	C	1	A	6	C	0	A
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	5	B	0	A	0	A	2	B
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	2	A			0	A		
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	0	A	1	A	1	A	0	A
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	2	A	1	A	1	A	0	A
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	5	B	1	A	6	C	4	C
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	1	A			0	A		
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool								
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	7	C	2	A	7	C	2	B
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	1	A	1	A	4	B	0	A
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	5	B	2	A	0	A	2	B
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	4	B	2	A	7	C	3	C
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool			0	A			1	A
P.C.B.S. Dr. W. van den Berghschool	5	B	0	A	1	A	2	B
Rehobothschool	3	A	2	A	5	C	2	B
Rehobothschool	6	C	2	A	6	C	5	D
Rehobothschool	4	B	1	A	3	B	4	C
Rehobothschool	2	A	0	A	0	A	3	C
Rehobothschool	10	D	4	C	12	E	5	D
Rehobothschool	9	D	5	D	9	D	5	D
Rehobothschool	7	C			5	C		
Rehobothschool	7	C	5	D	7	C	5	D
Rehobothschool	7	C	3	B	1	A	2	B
Rehobothschool	7	C	2	A	3	B	5	D
Rehobothschool	2	A	0	A	1	A	1	A
Rehobothschool	2	A	0	A	0	A	1	A
Rehobothschool	3	A	3	B	0	A	3	C
Rehobothschool	11	E	2	A	2	A	3	C